

Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн
Шарафиддин Шибровий

عنوان البيان

وبستان الأذهان ومجموع نصائح في الحكم

УНВАНУЛ БАЁН

ва бустанул азҳан ва мажмуъу насаиҳ фил ҳикам

(Баён манзили ва зеҳнлар бўстони ҳамда насиҳат ва ҳикматлар мажмуъаси)

Араб тилидан
Рашид Зоҳид
таржимаси

www.arabic.uz кутубхонаси

Тошкент
2013

Таржима масъулияти

Шайх Абдуллоҳ Шибровийнинг “Унвонул баён ва бўстонул азҳан” (Баён манзили ва зеҳнлар бўстони) китобида муслим инсоннинг комиллик йўлидаги манзилларига таъриф берилган. Бу манзилларни таниб, саҳифадан саҳифага ичкарироқ кираётган инсон қачонлардир йўқотган нарсасини топгандай қувончга тўлади... ойсиз, юлдузсиз зимистон тун бағрида адашиб чарчаган йўлчига узоқдан “йилт” этиб бир нур кўринса, бу нур уни умид чироғи бўлиб ўзига чорламайдими, бу умид унга тетиклик, куч-қувват бағишламайдими, бу ишонч, бу қувват уни нажотга элтмайдими?!

“Унвон...” китоби билан яқиндан танишиш асносида кўнгилда шундай таассуротлар кечди. Бу бежиз эмас. Каломдаги иъжоз мақоми Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом сўзларига ҳам кўчганига ҳадиси шарифлар гувоҳ. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари Қуръони каримда *ҳикмат* дея зикр этилган. Ҳикмат “жавомеъул калим” (қиска лафзда кўп маъноларни жамлаш) услуби орқали намоён бўлган. Бу неъмат Аллоҳнинг маҳбуб Пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга берилган эди. Мазкур китобда айни услубга муҳаббат таъсирланиш самарасини таъминлаганига шубҳа йўқ. Негаки, китоб муаллифи Абу Муҳаммад Жамолиддин Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Омир ибн Шарафиддин Шибровий калом, ҳадис, фикҳ, усули фикҳ илмларида етук олим бўлиши билан бирга, ўз замонасининг назмий девон тартиб берган мумтоз шоирларидан, адаб илми бўйича рисоалар битган, баёнда мазмун ва шакл уйғунлигини ҳис қилиш малакасига эга инсонлардан эди. Бу имтиёз “жавомеъул калим” услубини ўзлаштиришга имкон берган. Муаллиф мўъжаз жумлада инсоннинг ўзи билан ўзи ва атрофдагилар билан муносабатидаги нозик нуқталарни бўрттириб, заррабин остида кўрсатар экан, бу сирли жозиба ўқувчини ўзига тортади, қўйиб юбормайди, мутоаладан узилолмайсиз...

Табиийки, бу тавсифлар арабча матнни ўқиш давомида олинган таассуротларга хос. Аслиятдаги мазмун, руҳ, кайфият ўзбекча таржимада қанчалик акс этганини эса аввало, соҳа мутахассислари, қолаверса, зукко ўқувчилар баҳолайди. Лекин шу ўринда таржима жараёни билан боғлиқ айрим фикрларни айтишга эҳтиёж сезиляпти.

Маълумки, Исломнинг бош манбаи муқаддас Қуръони карим араб тилида нозил бўлган. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳам араб тилида гапирганлар. Араб тили мукамалликда тенгсиз эканига шак йўқ. Бу тил асрлар давомида шу даражада такомиллашган асосга эга бўлдики, илоҳий ҳикмат натижаси ўлароқ, лисоний тизимдаги энг кичик ўзгаришгача ҳар бир ҳолат учун муайян қонуният, аниқ қоида ишлаб чиқилди. Араб тилида қоидага бўйинсунмайдиган ҳолат йўқ. Ҳар бир ўзгаришнинг асоси, тегишли изоҳи бор. Аслида, араб тилини ўрганишнинг қийинлиги, балки осонлиги ҳам шунда.

Арабий матнни ўзга тилга ўгираётган таржимон, аввало ўша қонуниятлардан хабардор бўлиши талаб этилади. Жумладаги ҳар бир сўзнинг

луғавий маъносини билиш матн мазмуни ҳали тўла англанди, дегани эмас. Асар ва унинг муаллифи ҳақида бутун тасаввур ҳосил бўлмагунча таржиманинг тўғрилиги иштибоҳли бўлади. Шунинг учун ҳам бир сатр, жумла, абзацни ўқиб чиқиш билан кифояланмасдан, бир нечта абзац, балки бутун бошли бўлимни ўқиб, тушунгандан сўнггина таржимага уриниш ишончлироқ йўлдир. Чунки матн руҳи қисмда эмас, бутунда акс этади. Матн руҳи англанса, сўзларни ўрни-ўрнига қўйиш осонлашади. Акс ҳолда, мазмун талаб қилган сўзнинг бошқа муқобили танланиб, маъно хиралашади.

Бу вазиятда бошқа оғриқли нуқта ҳам бор. Таржимон арабий матнни бутун нозикликлари билан тушуниб, ҳис қилиб, мазмунни она тилида у даражада бера олмасачи?! Табиийки, бу ҳолатда, ўз тили тарихи, табиатини билмаслик, ҳис қилмаслик Яратувчи томонидан ҳар бир миллатга берилган она тилини камситишга ҳужжат бўлолмайди, албатта. Шундай экан, айб таржима қилинаётган тилда эмас, таржимонда! Таржимон она тилини таржима қилаётган тилдан кам билмаслиги керак. Шундагина ўзи таржима қилаётган матннинг муаллифи ва таржимага мухтож ўқувчиларнинг ҳаққини адо қилган бўлади. Мисол учун, фикрини олий мақомда, фасоҳат ва балоғат билан, “жавомиъул калим” услубида араб тилида изҳор қилаётган донишмандлардан бири айни фикрни ўзбек тилида нима учун нўноқ ифодалаш керак?! Йўқ, бу хато на донишманднинг, на ўзбек тилининг, балки таржимоннинг чекига тушади.

Энди “Унвон...” китобининг таржимаси ҳақида икки оғиз сўз. Китоб анъанавий ҳамд, наът, муқаддима, мавзуга кўра ажратилган етти бўлим ва хотимадан таркиб топган. Таржимада арабий матн шартли бўлақларга тақсимланиб, ҳар бўлақдан сўнг матн таржимаси бериб борилди. Айрим сўз ва жумлалар қавс ичида изоҳланди. Матн мазмуни ва руҳини ўзбек тилида имкон қадар сақлашга ҳаракат қилинди. Лекин бу жиҳат арабча матнни наҳв қоидаларига мувофиқ сўзма-сўз таркиб қилишда халал бериши мумкин. Негаки, сўзма-сўз таркиб оғзаки таҳсилга асосланган. Шунингдек, бу ўринда оғзаки нутқ билан ёзма нутқ орасидаги кескин тафовутни ҳам ҳисобга олиш зарур. Оғзаки нутқда устоз шогирд билан бевосита алоқада бўлади, ёзма нутқда эса бунинг иложи йўқ. Шунинг учун ушбу таржимада кўпроқ эътибор мазмунни етказишга қаратилди, шаклни танлашда эса изоҳга ҳожат сезмайдиган ҳолат ихтиёр қилинди.

Таржима мукамал бўлди, деган даъводан йироқмиз. Маъно равшан чикмаган ўринлар учради. Бу бир томондан, араб тилини яхши билмаслигимизнинг, бошқа томондан, она тилида нўноқлигимизнинг оқибати. Қолаверса, эътиқодий маданиятимиз билан боғлиқ бундай ишлар тўла маънода бирдамлик, ҳамкорлик бўлсагина, мукамал амалга ошади. Устозлар ва ўқувчиларнинг хайрли дуоларига ҳамиша мухтожмиз.

Рашид Зоҳид

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ الْإِمَامُ الْعَالِمُ الْعَلَّامَةُ، الْحَبْرُ الْبَحْرُ الْفَهَامَةُ، الشَّيْخُ عَبْدُ اللَّهِ الشُّبْرَاوِيُّ الشَّافِعِيُّ،
تَعَمَّدَهُ اللَّهُ بِالرَّحْمَةِ وَالرِّضْوَانِ وَأَسْكَنَهُ أَعْلَى فَرَادِيسِ الْجَنَانِ، آمِينَ.

Олиму аллома имом, фаҳми ўткир, илми денгиз Шайх Абдуллоҳ Шибравий аш-Шофиъийни Аллоҳ ўзининг раҳмати ва розилиги билан ўраб, фирдавс жаннатларининг юқорисидан жой берсин (омийн), у зот деди:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَظْهَرَ مِنْ مَكْنُونَاتِ أَسْرَارِهِ كُنُوزًا وَأَبْرَزَ مِنْ دَقَائِقِ صُنْعِهِ لَصَفْوَةَ خَلْقِهِ
رُمُوزًا

Ўзининг сирларга тўла хазиначаларни намоён қилган ва санъатининг энг нозикларини ўз ичига олган ишораларни халқи ичидан саралаб танлагани (Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам)га кўрсатиб қўйган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.

وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ كَانَتْ لَهُ الْبَلَاغَةُ شِعَارًا وَالْفَصَاحَةُ دِثَارًا وَاخْتَصِرَ لَهُ الْكَلَامُ
اخْتِصَارًا الْمُتَّقَى مِنْ صَفْوَةِ عَدْنَانَ الْحَائِزِ السَّبْقِ فِي مِضْمَارِ الْبَيَانِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَوْلَى
الْعَزَائِمِ وَالْهِمَمِ حَامِلِ أَعْبَاءِ الْأَدَبِ وَالْحِكْمِ

Балоғат кўйлаги ва фасоҳат ёпинчиғи бўлган, жавомеъул калим – қиска лафзда кўп маъноларни жамлаш неъматини ато қилинган, баён илми майдонида пешқадамликни қўлга киритган энг сара Адноний – соф қонли арабларнинг танлангани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга, у зотнинг хонадони аҳлига, одобу ҳикмат юкларини кўтарган, азму ҳиммат эгалари бўлмиш саҳобаларига Аллоҳнинг раҳмати ва саломини бўлсин.

(وَبَعْدُ) فَهَذِهِ فُرْصَةٌ أَنْتَهَزْتَهَا يَدُ الْإِمْكَانِ وَدُرَّةٌ اخْتَلَسَتْهَا نَوَاشِطُ الْأَزْمَانِ وَغَزَالَةٌ اقْتَنَصَتْهَا
حَبَائِلُ الْأَفْكَارِ وَعُجَالَةٌ اقْتَطَفَتْهَا حَوَائِمُ الْأَذْكَارِ

Ҳамду санодан сўнг айтадиган муҳим сўзим фурсат ҳақида. Бу шундай фурсатки, имкон уни қўлга киритган. У шундай дурки, замонасининг эпчил

кишиларигина унга эгалик қилур, у шундай кийикки, фақат фикр тўрлари уни илинтира олур, у шундай тезкорки, зикр бургутларигина унга панжа солур.

(Изоҳ: фурсат бир бебаҳо дурга, бир ҳуркак кийикка, бир нур тезлигидан ҳам тезроқ ҳаракатга ташибеҳ қилиняпти. Бу – фурсатнинг бой бериб қўйилиши жуда осонлигига ишора. Инсон қўлига тутқазиб қўйилган бу фурсатни аксар ҳолда бой беради. Шунинг учун ҳам навбатдаги жумлада Шайх фурсатни ганимат билиши одоби касодга учрагани туфайли унинг сочилиб кетган бебаҳо дурларини йиғишига азм қилади)

نَظَّمْتُ سِلْكَهَا الْمُتَمَزِّقَ لِكَسَادِ الْأَدَابِ وَجَمَعْتُ شَمْلَهَا الْمُتَفَرِّقَ لِذَوِي الْأَبَابِ
وَضَمَمْتُهَا حِكْمًا تَرْتَاخُ لَهَا النَّفُوسُ وَتَبْتَهَجُ بِهَا الطُّرُوسُ

Унинг одоб касодлиги учун сочилиб кетган тизмаларини тиздим ва парчаланган бутунлигини ақл эгалари учун жамладим. Нафслар роҳат топадиган, саҳифалар сурурга тўладиган ҳикматларни унга қўшдим.

(Изоҳ: Шайх фурсатни қўлга киритганининг аломати сифатида ёзаётган китобини ирода қиляпти. Бунга қарина – охирги жумладаги “саҳифаларга ҳикматларни қўйиши” маъноси ва кейинги жумлада ифодаланаётган маълумотлар)

وَرَبَّتْهَا عَلَى سَبْعَةِ أَسَالِيبَ وَخَاتِمَةٍ وَأَعْقَبْتُ كُلَّ أُسْلُوبٍ بِضَرْبٍ مِثْلٍ يَدْفَعُ عَنْهُ الْمَلَلَ.

Уни етти услуб ва бир хотима билан тартибладим. Ҳар бир услуб ниҳоясида малолу чарчоқни ёзадиган бир зарбулмасал келтирдим.

الْأُسْلُوبُ الْأَوَّلُ: فِي الْكَمَالَاتِ الرَّافِعَةِ لِذَوِي الْمُرُوتِ

Биринчи услуб

Мурувват эгалари – мард кишиларни камолга етказувчи комилликлар ҳақида.

الْأُسْلُوبُ الثَّانِي فِي حِفْظِ اللُّسَانِ وَمَا يَحْسُنُ نُطْقَهُ مِنَ الْإِنْسَانِ

Иккинчи услуб

Тилни сақлаш ва инсон гапириши чиройли саналган ишлар ҳақида.

الْأُسْلُوبُ الثَّلَاثُ فِي وَصَايَا نَافِعَةٍ وَمَزَايَا رَافِعَةٍ

Учинчи услуб

Фойдали насиҳатлар ва улуғ ахлоқ ҳақида.

الْأُسْلُوبُ الرَّابِعُ فِي الْحِضِّ عَلَى الْحَزْمِ وَالْأَخْذِ بِالْعَزْمِ

Тўртинчи услуб

Огоҳликка ундаш ва азда собитлик ҳақида.

الْأُسْلُوبُ الْخَامِسُ فِي الْحَذَرِ مِمَّا يُورِثُ الضَّرَرَ

Бешинчи услуб

Зарар келтирадиган нарсалардан огоҳ бўлиш ҳақида.

الْأُسْلُوبُ السَّادِسُ فِي التَّفْوِيضِ لِلْقَضَاءِ بِالتَّسْلِيمِ وَالرِّضَاءِ

Олтинчи услуб

Қазою қадарни бўйсунуш ва розилик билан қабул қилиш ҳақида.

الْأُسْلُوبُ السَّابِعُ فِي ذِمِّ مَا يَتَخَلَّقُ بِهِ الْإِنْسَانُ مِنَ الْعُدْوَانِ

Еттинчи услуб

Инсонни душманга айлантириб қўядиган хулқларнинг ёмонлиги ҳақида.

الْخَاتِمَةُ فِي حِكْمِ مُنْتَشِرَةٍ مِنَ الْإِثْنَيْنِ إِلَى الْعَشْرَةِ

Хотима:

Иккидан то ўнгача бўлган сонлар билан боғлиқ ҳикматлар ҳақида.

وَسَمِيَّتُهُ عُنْوَانَ الْبَيَانَ وَبُسْتَانَ الْأَزْهَانَ وَعَلَى اللَّهِ اعْتِمَادِي وَهُوَ حَسْبِي فِي مَبْدِئِي وَمَعَادِي

Китобни "Баён манзили ва зехнлар бўстони" деб номладим. Бу ишда суянчим фақат Аллоҳгадир. Китобни бошлашимда ҳам, ниҳоялашимда ҳам У зотнинг ўзи кифоядир.

مُقَدِّمَةٌ

Муқаддима

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

Аллоҳ таоло дейди: У ўзи истаган кишиларга ҳикмат(фойдали билим) беради. Кимга ҳикмат берилган бўлса, бас, муҳаққақки, унга кўп яхшилик берилибди. (Бақара сураси, 269-оят)

وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ، رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَىٰ هَلَكْتِهِ فِي الْخَيْرِ وَرَجُلٌ آتَاهُ

اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар:

"Ҳасад қилиш мумкин эмас, фақат икки кишига нисбатан ҳасад (ҳавас) бундан мустасно: Аллоҳ таоло мол берган ва уни яхшиликка сарфлашга муваффақ қилиб қўйилган киши; Аллоҳ таоло ҳикмат берган, шу ҳикмат билан ҳукм юритадиган ва шу ҳикматни одамларга ўргатадиган киши."

وُنُقِلَ عَنِ الْأَبِ لَوْ قَا الْحَكِيمُ أَنَّهُ كَتَبَ عَلَىٰ بَابِ دَارِهِ: أَنَّهُ لَنْ يَنْتَفِعَ بِحِكْمَتِنَا إِلَّا مَنْ

عَرَفَ نَفْسَهُ وَوَقَفَ بِهَا عِنْدَ حَدِّهَا وَتَدَبَّرَ مَا يَلْقَىٰ إِلَيْهِ بِعَيْنِ الْإِنْصَافِ، فَمَنْ كَانَ بِهَذِهِ الصِّفَةِ

فَلْيَدْخُلْ وَإِلَّا فَلْيَرْجَعْ حَتَّىٰ يَكُونَ بِهَا

Луқо ҳақимдан нақл қилинишича, унинг ҳовлиси эшигига шундай деб битилган экан: "Бизнинг ҳикматимиздан ўзини таниган, нафсини ўз ҳаддида тўхтатган ва бошига тушган ишлар тадбирини инсоф билан амалга ошира оладиган инсонгина фойдалана олади. Кимда шу сифатлар бўлса, кирсин, йўқса, то шуларни ҳосил қилгунча қайтиб кетаверсин".

وَيُرَوَى أَنَّ بُزْرَجْمَهْرَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ كِتَابِ أَمْثَالِهِ قَالَ: لَيْسَ الْعَجَبُ مِمَّنْ قَرَأَ هَذِهِ الْأَمْثَالَ
فَصَارَ عَالِمًا، إِنَّمَا الْعَجَبُ مِمَّنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَصِرْ عَالِمًا

Ривоят қилинишича, Бузругмеҳр (Нўширавоннинг одил вазири) ўзининг “Амсол” номли китобини ёзиб тугатгач, айтган экан: “Бу китобни ўқиб олим бўлган кишига эмас, балки уни ўқиб олим бўла олмаган кишига ажаб!”

شعر: أَلَا إِنَّمَا الْإِنْسَانَ غِمْدٌ لِقَلْبِهِ وَلَا خَيْرَ فِي غِمْدٍ إِذَا لَمْ يَكُنْ نَصْلٌ

Шеър: Инсон ўз қалбининг қинидир, бўлгил огоҳ,
Гар қилич кескир эмас, қиндан не хайр, э воҳ!

وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اعْلَمْ، أَنَّ مَنَشُورَ الْحِكْمَةِ إِنَّمَا يُؤْخَذُ مِنْ مَعْدَنِ الرِّسَالَةِ عَلَى خَاتِمِهَا أَفْضَلُ
الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ

Ҳақимлардан бири айтди: “Билгилки, сочилган ҳикматлар пайғамбарлик кинидан олинади. Уларнинг охиргиси Муҳаммад Расулulloҳ, у зотга саловот ва саломлар бўлсин.

وَالنَّصِيحَةُ سَهْلٌ سُلُوكُهَا وَإِنَّمَا الْمَشْكَالُ قَبُولُهَا، لِأَنَّهَا فِي مَذَاقِ مُتَّبِعِ الْهَوَى أَمْرٌ مِنْ
تَجَرُّعِ الْمَرِيضِ الدَّوَاءِ، لَكِنَّ السَّعِيدَ تَأْتِيهِ الْعِنَايَةُ عَدْوًا وَالْمَحْرُومُ مَعْمُورٌ فِي بُحُورِ الْأَهْوَاءِ

Насиҳат қилиш – йўллари равону осон иш, балки мушкили – насихатни қабул қилиш. Чунки насихат ҳавою ҳавасига эргашган кишининг димоғида ҳастанинг дорини ичганда ҳосил бўладиган талхидан аччикроқдир. (Насиҳатдан баҳраланган) бахтли инсонга Аллоҳнинг инояти чоғиб келади, бу иноятдан маҳрум кимса ҳавою ҳавас денгизларига ғарқдир.

شعر:

إِنَّ الْمَقَادِيرَ إِذَا سَاعَدَتْ
الْحَقَّتِ الْعَاجِزَ بِالْحَازِمِ

Шеър: Батаҳқиқ ўлчовлар қилсалар кўмак,
Ожизга огоҳни етказар бешак.

الأسلوب الأول
في الكمالات الرفاعة لذوي المروآت

Биринчи услуб

Мурувват эгалари – мард кишиларни камолга етказувчи комилликлар
ҳақида

قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاءُهُ: فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ.
وَقَالَ أَيْضًا: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.

Улуғ ҳамду санога муносиб Аллоҳ таоло деди: “Бас, Сиз ўзингизга буюрилган ишни (яъни, Ҳақ Динга даъват қилишни) юзага чиқаринг ва мушриклардан юз ўгиринг” (Ҳижр сураси, 94).

Яна айтди: “(Эй Муҳаммад алайҳиссалом,) афв – марҳаматли бўлинг, яхшиликка буюринг ва жоҳиллардан юз ўгиринг” (Аъроф сураси, 199).

فَفِي هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ إِشَارَةٌ ظَاهِرَةٌ وَدَلَالَةٌ بَاهِرَةٌ إِلَى أَنَّ الْمَطْلُوبَ بِجَمِيلِ الْأَخْلَاقِ أَوْلُو
الْأَلْبَابِ وَالْجَاهِلُ غَيْرٌ مُلْتَفِتٌ إِلَيْهِ وَلَا مَعْوَلٌ فِي الْخِطَابِ عَلَيْهِ

Ушбу икки оятда ахлоқи чиройлилиги туфайли матлуб бўлганлар – ақл соҳиблари эканлигига, жоҳил эса илтифот қилинмайдиган, сўзи инобатга олинмайдиган тоифа эканига очиқ ишора ва равшан далолат бор.

أَوَّلُ مَا تَوَاصَى بِهِ الْمُقْرَبُونَ وَتَدَاوَلَهُ النَّاجُونَ وَأَوْلَى مَا سَلَكَهُ النَّبَلَاءُ وَتَزِينُ بِهِ الْعُقَلَاءُ
التَّحَلَّى بِحُلَّةِ التَّقْوَى وَالصَّبْرُ عَلَى مِضَضِ الْبُلْوَى مِنْ غَيْرِ شَكْوَى

Муқарраб бандалар бир-бирига тавсия қилган, нажот топувчи бандалар бир-бирига қўлма-қўл етказган нарсанинг энг аввалгиси, асл инсонлар унга кўра юрган, оқиллар у билан зийнатланган нарсанинг энг сараси – тақво либоси билан безанмоқ ва бало уқубатларига шикоятсиз сабр қилмоқдир.

العَزَائِمُ مَنَازِلُ الْأَبْطَالِ وَاسْتِعْمَالُ الصَّبْرِ دَأْبُ الرَّجَالِ

Хайрли ишга бел боғлаб киришишлар пахлавонларнинг манзиллари ва сабрдан фойдаланиш мард кишиларнинг одати.

رُبَّ جَارٍ جَارٍ وَوَاقِفٍ سَارٍ

Югурувчиларнинг кўпи судралади, тўхтаб турувчиларнинг кўпи юраётган бўлади.

مَنْ تَدَنَسَتْ ثِيَابُ مُعَامَلَتِهِ لَمْ يَقْرُبْ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ

Кимки муомала кийимини кир қилса, муқарраб бандаларга яқинлашолмайди.

أَكْسِرُ حِدَّةَ حَمْرِ الطَّبَعِ بِمَزَاجِ الرِّيَاضَةِ، أَشَدُّ إِزَارَ الْعَقْلِ بِحِبَالِ التَّقْوَى

Хулқ-атвор шаробининг ўткирлигини риёзат аралашмаси билан синдир, ақл изорини тақво иплари билан боғла.

يُوسُفُ الْعَقْلِ يَنْظُرُ إِلَى الْعَوَاقِبِ وَزُلَيْخَاءُ الْهَوَى تَتَلَمَّحُ الْعَاجِلِ

Юсуфий ақл эгаси ишнинг сўнгига қарайди, ҳавою ҳавас Зулайхоси шу соат билангина озиқланади.

إِنَّمَا رَدَّ يُوسُفُ الْعَقْلُ وَإِنَّمَا حَمَلَ زُلَيْخَاءُ الطَّبَعِ

Юсуфни ақл қайтарди, Зулайходан табиати устун келди.

لَا أَقُولُ لَكَ أَفْلَحَ شَجَرَةَ الطَّبَعِ مِنْ أَرْضِ الْوَضْعِ إِذْ لَيْسَ فِي الْإِمْكَانِ قَلْبُ طَبَعِ الْإِنْسَانِ
وَإِنَّمَا أَقُولُ دُمٌ عَلَى الْمُجَاهِدَةِ تُحْظَ بِالسَّعَادَةِ

Табиатинг дарахтини экилган жойидан суғуриб ташлагин демайман, чунки инсон табиатини ўзгартириш мумкин эмас, балки у билан курашишда давом эт, демоқчиман. Шунда саодатга етиш билан насибаланасан.

وَكُلَّمَا نَبْتَ عِرْقٍ مِنْ عُرُوقِ الْهَوَىٰ فَاقْطَعَهُ بِعِلَاجِ التَّقْوَىٰ وَإِنْ كَلَّ مَا بِهِ تَقَطَّعُ فَاشْحَذْهُ
يَلْمَعُ

Қачонки, ҳавою ҳавас томирларидан бири ўсадиган бўлса, уни тақво иложи билан қирқ. Агар қирқаётган асбобинг ўтмаслашиб қолса, уни қайра, ялтирайди.

قَالَ حَكِيمٌ: مِنْ حَزْمِ الْإِنْسَانِ أَنْ لَا يُخَادِعَ أَحَدًا وَمِنْ كَمَالِ عَقْلِهِ أَنْ لَا يَخْدَعَهُ أَحَدٌ

Донишмандлардан бири айтди: “Инсоннинг бирор кишини алдамаслиги унинг ҳушёрлигидан, бирор кишига алданмаслиги эса ақлининг комиллигидандир”.

لَا تَنَالُ الْقَلِيلَ مِمَّا تُحِبُّ إِلَّا بِالصَّبْرِ عَلَى الْكَثِيرِ مِمَّا تَكْرَهُ

Яхши кўрган нарсангнинг озига ёмон кўрган нарсангнинг кўпига сабр қилиш билан етасан.

مَنْ أَتَقَنَّ بِالْمَجَازَاةِ لَمْ يَعْمَلْ سُوءًا

Ким жазоланишга ишонса, ёмонлик қилмайди.

أَنْقَصُ النَّاسِ عَقْلًا مَنْ ظَلَمَ مَنْ هُوَ دُونَهُ

Инсонларнинг энг ақли ноқиси ўзидан пастрларга зулм қиладиганидир.

أَوْلَى النَّاسِ بِالْعَفْوِ أَقْدَرُهُمْ عَلَى الْعُقُوبَةِ

Кечиришга энг лойиқ одам жазолашга қудрати етган одамдир.

الدَّهْرُ لَا يَأْتِي عَلَى شَيْءٍ إِلَّا غَيْرَهُ.

Замон ҳар қандай нарсани ўзгартиради.

أَحْسَنُ الْعَطَاءِ مَا كَانَ ابْتِدَاءً

Эҳсоннинг энг чиройлиси бошида берилгани.

لَا شَيْءٌ أَسْرَعُ لِإِزَالَةِ النِّعْمَةِ مِنَ الظُّلْمِ.

Неъматни йўққа чиқаришда зулмдан кўра тезроқ нарса йўқ.

شعر: الدَّهْرُ يَفْتَرِسُ الرِّجَالَ فَلَا تَكُنْ مِمَّنْ تُطِيشُهُمُ الْمَنَاصِبُ وَالرُّتَبُ
كَمْ نِعْمَةٍ زَالَتْ بِأَذْنَى زَلَّةٍ   وَلِكُلِّ شَيْءٍ فِي تَقَلُّبِهِ سَبَبٌ

Шеър: Замон инсонларни овляпти. Мансаб ва мартабалар ақлдан оздириб қўйганлар жумласидан бўлма. Қанчадан-қанча неъматлар озгина тойилиш натижасида йўқ бўлади. Ҳар бир нарсанинг ўзгаришида сабаблар бўлади.

الْعَقْلُ وَزِيرٌ نَاصِحٌ، وَالْمَالُ ضَيْفٌ رَاحِلٌ.

Ақл насиҳатгўй вазирдир, мол-дунё мусофир меҳмон.

وَالْعُمُرُ طَيْفٌ خِيَالٍ، وَالتَّوَاضُّعُ مِنْ مَصَائِدِ الشَّرَفِ.

Умр хаёл шарпаси, камтарлик шарафнинг тузоқларидир.

الْحَسَدُ كَصَدَاءِ الْحَدِيدِ لَا يَزَالُ بِهِ حَتَّى يَأْكُلَهُ.

Ҳасад темирнинг зангига ўхшайди, то уни еб тугатмагунча кетмайди.

الْأَيَّامُ صَحَائِفُ الْأَجَالِ، مَنْ صَحِبَ الزَّمَانَ رَأَى مِنْهُ الْعَجَبَ.

Кунлар умрларнинг саҳифаларидир. Ким замон билан ҳамроҳ бўлса, унинг ажойиботларини кўради.

مَنْ طَالَ عُمُرُهُ فَقَدْ أَحَبَّتْهُ

Кимнинг умри узун бўлса, яхши кўрганларини йўқотади.

مَنْ يَرْجُ طُولَ الْعُمْرِ فَلْيَدَّرِعْ   صَبْرًا عَلَى فَقْدِ أَحِبَّائِهِ
وَمَنْ يُعَمَّرُ يَلْقَ فِي نَفْسِهِ   مَا كَانَ يَرْجُوهُ لِأَعْدَائِهِ

Шеър: Ким умри узун бўлишини умид қилса, яхши кўрганларини йўқотишга сабр қилиш билан қуроллансин. Ким узоқ яшаса, душманлари учун орзу қилган нарсаларни ўзида топади.

مَنْ اعْتَزَلَ عَنِ النَّاسِ أَمِنَ مِنْهُمْ.

Ким одамлардан узлат қилса, улардан омонда бўлади.

لِلدَّهْرِ طَعْمَانِ حُلُوٌّ وَ مُرٌّ، وَ لِلْأَيَّامِ صَرْفَانِ عُسْرٌ وَ يَسْرٌ.

Замоннинг таъми икки хил: ширин ва аччиқ. Кунларнинг тусланиши икки хил: оғир ва енгил.

السَّعِيدُ مَنْ اسْتَظْهَرَ لِنَفْسِهِ، وَاعْتَبَرَ بِمُضِيِّ أَمْسِهِ.

Бахтли одам нафсига ғолиб бўлган ва кечаги кунини ўтишидан ибрат олган кишидир.

الطَّاعَةُ حِرْزٌ وَالْقَنَاعَةُ عِزٌّ.

Тоат – кўрғон, қаноат азизликдир.

أَكْمَلُ النَّاسِ مَنْ مَلَكَ الرَّجَالَ بِجَمِيلِ الْخِصَالِ وَأَجْهَلُهُمْ مَنْ طَلَبَ مَا لَا يُنَالُ.

Инсонларнинг энг комили чиройли хислатлар билан кишиларни бошқарадигани, уларларнинг энг жоҳили эришиб бўлмайдиган нарсаларни талаб қиладиганидир.

شعر:

إِذَا شِئْتَ أَنْ تُعْصَى وَإِنْ كُنْتَ قَادِرًا فَمُرْ بِالَّذِي لَا يُسْتَطَاعُ مِنَ الْأَمْرِ

Шеър: Сенга итоатсизлик қилинишни хоҳласанг, қўлингдан келса, тоқати етмайдиган ишларни уларга буюр.

اِقْتِنَاءُ الْمَنَاقِبِ بِاحْتِمَالِ الْمَتَاعِبِ.

Фазилатларни ҳосил қилиш қийинчиликларни кўтариш билан бўлади.

شعر:

دَعِينِي أَنْلُ مَا لَا يُنَالُ مِنَ الْعُلَا فَسَهْلُ الْعُلَا فِي الصَّعْبِ وَالصَّعْبُ فِي السَّهْلِ
تُرِيدِينَ إِذْرَاكَ الْمَعَالِي رَخِيصَةً وَلَا بُدَّ دُونَ الشَّهْدِ مِنْ إِبْرِ النَّحْلِ

Шеър: (Эй нафс) мени тарк эт, шунда етиб бўлмас юксак мартабаларга эришаман, чунки улуғ мартабага енгил етиш йўли оғирликда, оғирлик эса енгилликдадир. Олий мартабаларга осонгина эришишни хоҳлаяпсан, бас, у ҳолда, асал олдида асаларининг игнасини тотининг лозим.

مَنْ ظَنَّ أَنَّ الْأَيَّامَ تُسَالِمُهُ فَهُوَ مَجْنُونٌ وَمَنْ اهْتَمَّ بِجَمْعِ الْمَالِ فَهُوَ مَحْزُونٌ وَمَنْ اغْتَرَّ بِمَدْحِ النَّاسِ فَهُوَ مَفْتُونٌ.

Кимки, кунлар у билан сулҳ тузишган деб ўйласа, у мажнундир, кимки, бутун эътиборини мол тўплашга қаратса, у ғамгиндир, кимки, одамларнинг мактовига учса, у фитналангандир.

شعر:

وَمَنْ يَطْلُبُ الْأَعْلَى مِنَ الْعَيْشِ لَمْ يَزَلْ
 إِذَا شِئْتَ أَنْ تَحْبِي سَعِيدًا فَلَا تَكُنْ
 حَزِينًا عَلَى الدُّنْيَا كَثِيرَ غُبُونِهَا
 عَلَى حَالَةٍ إِلَّا رَضِيَتْ بِدُونِهَا

Шеър: Кимки, маишатнинг энг олийсини истаса, алдовлари кўп дунё учун у доимо ғамгин ҳолдадир. Бахтиёр ҳаёт кечирмоқни хоҳласанг, ҳозирги ҳолатингдан пастроғига рози бўладиган ҳолда бўл.

غيره:

لَعُمْرِي أَحَادِيثُ النَّفُوسِ ظُنُونٌ
 وَمَا عِزٌّ مِنْ شَيْءٍ فَسَوْفَ يَهُونُ
 وَمَنْ ظَنَّ أَنَّ الدَّهْرَ مُوفٍ بِعَهْدِهِ
 فَبَشِّرْهُ أَنَّ الدَّهْرَ سَوْفَ يَخُونُ
 وَلَوْ عَلِمَ الْإِنْسَانُ مَا هُوَ كَائِنٌ لَعَاشَ مَدَى الْأَيَّامِ وَهُوَ مَصُونٌ
 وَلَكِنَّ قَضَاءَ اللَّهِ سِتْرٌ مُحَجَّبٌ تَحَارُ عُقُولٌ دُونَهُ وَظُنُونٌ

Бошқа шеър:

Умримга қасам, киши сўзлари гумондан иборат. Нимаики азиз экан, яқинда хор бўлади. Кимки, замон ваъдасига вафодор деб ўйласа, бас, унга хабар бер, ҳали замон у хиёнат қилади. Агар инсон энди бўладиган нарсаларни билганида, бутун кун давомида (офат-балолардан) сақланиб яшаган бўларди. Лекин Аллоҳнинг қазою қадари беркитилган парда, унинг қаршисида ақллари ўйлар ҳайрону ҳайратда.

مَا عَذَرَ الْإِنْسَانَ نَفْسَهُ عَلَى فِعْلِهِ لَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُلُومَ غَيْرَهُ عَلَى مِثْلِهِ.

Инсон ўзи қайсидир ишни қилолмаса-ю, худди ўша ишни бошқаси ҳам қилолмаса, уни маломат қилиши дуруст эмас.

شعر:

قَبِيحٌ مِنَ الْإِنْسَانِ يَنْسَى عَيْبَهُ
 وَيَذْكُرُ عَيْبًا فِي أَخِيهِ قَدْ اخْتَفَى
 فَلَوْ كَانَ ذَا عَقْلِ لَمَا عَبَّ غَيْرَهُ
 وَفِيهِ عَيْبٌ لَوْ رَأَاهَا بِهَا اِكْتَفَى

Шеър:

Инсон учун ўз айбларини унутиб, биродарининг яширин айбларини эсга олиш қандаям хунук! Агар оқил бўлса, ўзида айблар бўла туриб, ўзгани айбламайди, балки ўздаги айбларини кўриш унга кифоя.

مَنْ أَحَبَّ نَكَدَ الْأَعْدَاءِ فَلْيَزِدْ شَرَفًا وَمَجْدًا.

Кимки душманларнинг қийналишини суйса, шараф ва улуғликни зиёда қилсин.

شعر:

عَدُوَّكَ بِالثَّقَى وَالْعِلْمِ فَاقْهَرُ
فَأَنْتَ بَذَا وَذَاكَ عَلَيْهِ تَقْوَى
فَمَا قَرَنَ الْفَتَى شَيْئًا بِشَيْءٍ
كَمِثْلِ الْعِلْمِ يَقْرِنُهُ بِتَقْوَى

Шеър:

Душманингни тақво ва илм билан мағлуб қил. Сен буниси (яъни, тақво) ва униси (яъни, илм) билан душман устидан ғолиб бўласан. Йигит киши бирор нарсани илмни тақво билан боғлаганичалик боғламайди.

شعر:

قال أبو الأسود الدؤلي:
الْعِلْمُ زَيْنٌ وَتَشْرِيفٌ لِصَاحِبِهِ
فَاطْلُبْ هُدَيْتَ فُنُونِ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ
كَمْ سَيِّدٍ بَطَلٍ أَبَائُهُ نَجِبُ
كَانُوا الرُّؤْسَ فَاْمَسَى بَعْدَهُمْ ذَنْبًا
وَمُقَرَّفٍ خَامِلٍ الْآبَاءُ ذِي أَدَبٍ
نَالَ الْمَعَالِي بِالْآدَابِ وَالرُّتَبَا
الْعِلْمُ كَنْزٌ وَذُخْرٌ لَا فَنَاءَ لَهُ
نَعَمَ الْقَرِينُ إِذَا مَا صَاحِبٌ صَحْبًا
قَدْ يَجْمَعُ الْمَالَ شَخْصٌ ثُمَّ يَحْرُمُهُ
وَجَامِعُ الْعِلْمِ مَعْبُوطٌ بِهِ أَبَدًا
عَمَّا قَلِيلٍ فَيَلْقَى الذَّلَّ وَالْحَرَبَا
وَلَا يُحَازِرُ مِنْهُ الْفَوْتُ وَالسَّلْبَا
يَا جَامِعَ الْعِلْمِ نَعَمَ الذُّخْرُ تَجْمَعُهُ
لَا تَعْدِلَنَّ بِهِ دُرًّا وَلَا ذَهَبًا

Абул Асвад ад-Дуалий деди:

Илм олим учун зийнат ва улуғлик, бас, илм талаб қил, илму одоб фанларида ҳидоят топасан. Қанча саййидлар бор, ҳеч нарсага арзимас, ҳолбуки уларнинг оталари улуғ эди. Оталари бош эди, оталаридан сўнг улар думга

айланиб қолишди. Қанча жирканч, дангасалар бор, ҳолбуки уларнинг адаб соҳиби бўлган оталари одоб орқали олийлигу мартаба топдилар. Илм хазинадир ва захирадир, туганмас, йўқ бўлмас. Илм қандаям яқин дўст, қачонки, у билан ўзаро суҳбат қурилса! Киши баъзан мол-дунё тўплайди, озгина вақтдан сўнг ундан маҳрум бўлади. Кейин хорлигу харобликка йўлиқади. Илм тўпловчи эса доимо ҳавасга лойиқ, у ўзидаги илм йўқолиб қолишидан, биров уни тортиб олишидан қўрқмайди. Эй, илм тўплагучи, қандайям яхши захира у йиққанинг! Албатта сен уни дуру тиллоларга тенглаштирма.

إِذَا شَكَرَكَ إِنْسَانٌ مِنْ غَيْرِ سَابِقِ إِحْسَانٍ فَحَقَّقْ أَمَلَهُ تَسْتَمَّ عَمَلُهُ.

Агар сенга бир инсон яхшилик қилишдан олдин раҳмат айтса, унинг орзусини юзага чиқар, унинг амалини охирига етказиб қўй.

تُعْرِفُ الْخِيسَةَ بِالْكَلامِ فِيمَا لَا يَعْنِي وَالْجَوَابَ عَمَّا لَا يُسْأَلُ عَنْهُ.

Тубан кимса беҳуда гапларни сўзлашидан ва сўралмаган саволга жавоб беришидан билинади.

الْجَزَعُ بِالمُصِيبَةِ مُصِيبَةٌ أُخْرَى.

Мусибатга куюниш яна бир мусибатдир.

مَنْ اسْتَوَلَتْ عَلَيْهِ السَّلَامَةُ فَلْيَحْذِرِ الْعَطَبَ.

Кимки саломат экан, бас, саломатлигига зарар етишидан сақлансин.

وَمَنْ كَرِهَ المَلَامَةَ فَلْيَجِدْ فِي الطَّلَبِ.

Ким маломатни ёмон кўрадиган бўлса, интилишда жидду жаҳд қилсин.

مَنْ تَمَسَّكَ بِالدِّينِ عَلاَ قَدْرُهُ وَمَنْ قَصَدَ الْحَقَّ كَمُلَ فَخْرُهُ.

1) Динни маҳкам ушлаган кишининг қадри юксалади, ҳаққа интилган кишининг ҳурмати бутун бўлади.

2) Ким динни маҳкам ушласа, қадри ўсади, ким ҳаққа интилса, фахру иззати мукаммал бўлади.

مَنْ ابْتَهَجَ بِالْمَوَاهِبِ انْزَعَجَ بِالْمَصَائِبِ.

Кимки фазилатлари билан қувонса, мусибатлар билан безовта бўлади.

شعر:

الدَّهْرُ لَا يَبْقَى عَلَى حَالَةٍ لَا بُدَّ مَا يُقْبَلُ أَوْ يُدْبَرُ
فَإِنْ تَلَقَّاكَ بِمَكْرُوهَةٍ فَاصْبِرْ فَإِنَّ الدَّهْرَ لَا يَصْبِرُ

Замон бир ҳолда турмайди. Унинг гоҳ сенга юзланиб, гоҳ сендан юз ўгириши шубҳасиздир. Агар у сенга фалокатлари билан юзланса, сабр қил, чунки замон сабр қилмайди.

مَنْ سَلَكَ السَّدَادَ بَلَغَ الْمُرَادَ.

Ким тўғри йўлда юрса, муродига етади.

الْقِنَاعَةُ رَأْسُ الْغِنَى وَأَسَاسُ التُّقَى.

Қаноат – бойликнинг боши ва тақвонинг асоси.

الْعَاقِلُ مَنْ اغْتَنَّمَ غَفْلَةَ الزَّمَانِ، وَأَنْتَهَزَ فُرْصَةَ الْإِمْكَانِ.

Оқил замон ғафлатини ғанимат билган ва имкон фурсатини ушлаган кишидир.

أَحْلَى الْأَشْيَاءِ نَيْلُ الْمَرْجُوِّ وَأَمْرُهَا ظَفَرُ الْعَدُوِّ.

Нарсаларнинг энг ширини – умидга етиш, энг аччиғи душманнинг зафар қучиши.

التَّغْلَبُ فِي إِقْبَالِ جَدِّهِ يَغْلِبُ الْأَسَدُ فِي إِدْبَارِ سَعْدِهِ.

Омади келган тулки омад юз ўгирган шердан ғолиб келади.

شعر:

وَإِذَا الْعِنَايَةَ لِاحْظَنْتَكَ عُيُونُهَا   نَمَّ فَالْمَخَاوِفُ كُلُّهُنَّ أَمَانٌ
وَاصْطَدَّ بِهَا الْعُنُقَاءَ فَهِيَ حَبَائِلُ   وَاقْتَدَتْ بِهَا الْجَوَزَاءَ فَهِيَ عِنَانٌ

Шеър. Аллоҳнинг иноят кўзлари остида бўлганинда, тинч ухла, барча хавф-хатарлар бу кез омонлигу осойишталикка айланади. Аллоҳнинг инояти ёрдамида анқо қушини овла, бу ишда иноят тузоқ бўлади. Аллоҳнинг инояти ёрдамида Жавзо юлдузига эргаш, бу йўлда иноят жилов бўлади.

السَّعَايَةُ نَارٌ وَقَبُولُهَا عَارٌ وَمَنْشَوُهَا قِلَّةٌ وَرَعٌ أَوْ شِدَّةٌ طَمَعٍ.

Чақимчилик – олов, уни қабул қилиш – уят, тақвонинг камлиги ёки тамаънинг кучлилиги чақимчиликнинг манбаидир.

قَالَ حَكِيمٌ: ارْفُضِ الْهَوَى فَإِنَّهُ إِذَا غَلَبَ الْعَقْلَ جَعَلَ مَحَاسِنَ الْمَرْءِ مَسَاوِيَّ فَيَصِيرُ الْحِلْمُ حِقْدًا وَالْعِبَادَةَ رِيَاءً وَالْجُودَ تَبْذِيرًا وَالْإِقْتِصَادَ بُخْلًا.

Донишмандлардан бири айтади: “Ҳавою ҳавасни паст тут, чунки у ақлга ғолиб бўлса, кишининг яхшиликларини ёмонликка айлантиради, бас, кейин ҳалимлик кек-адоватга, ибодат риёга, сахийлик исрофга, эҳтиёткорлик бахилликка дўнади.

شعر:

وَآفَةُ الْعَقْلِ الْهَوَى فَمَنْ عَلَا   عَلَى هَوَاهُ عَقْلُهُ فَقَدْ نَجَى

Шеър. Ақлнинг офати ҳавою ҳавасдир, бас, кимнинг ақли ҳавою ҳавасидан устун келса, нажот топади.

الْحِرْصُ مِفْتَاحُ الدُّلِّ وَالْحَقْدُ مِفْتَاحُ الْعَدَاوَةِ وَاتِّبَاعُ الشَّهْوَةِ مِفْتَاحُ النَّدَامَةِ وَالْإِلْحَاحُ
مِفْتَاحُ الرَّحْمَةِ وَالْقَنَاعَةُ مِفْتَاحُ الرَّاحَةِ.

Очқўзлик хорлик, кек сақлаш душманлик, шахватга(яъни дунё истагига)
тобеъ бўлиш пушаймонлик, астойдил сўраш раҳмат, қаноат роҳат калитидир.

والتَّجْرِبَةُ مِرْآةُ الْعَوَاقِبِ.

Тажриба – натижалар ойнаси.

حُبُّ النِّسَاءِ أَصْلُ الْمَعَاطِبِ، وَكَثْرَةُ الْخُلُوةِ بِهِنَّ فَسَادٌ لِلطَّبَاعِ وَالْعُقُولِ.

Аёлларни яхши кўриш бузуқликлар ўзаги, улар билан кўп хилватда
бўлиш табиатлару ақлларни бузувчи фасоддир.

شعر:

إِنَّ النِّسَاءَ وَإِنْ أَظْهَرْنَ مَرْحَمَةً
إِنْ هُنَّ أَبْغَضْنَ إِنْسَانًا فَتَكُنْ بِهِ
الْكُلُّ الْكُلُّ لَا تَسْتَنْ وَاحِدَةً
لَمْ يَخُلْ مِنْ جَوْرِهِنَّ الدَّهْرَ إِنْسَانٌ
وَحُبُّهُنَّ لِمَنْ أَحْبَبْنَ خُسْرَانٌ
الْكُلُّ الْكُلُّ لِلْأَزْوَاجِ خَوَّانٌ

Шеър: Шубҳа йўкки, хотинлар марҳаматни қанча изҳор қилсалар ҳам,
умри давомида инсон уларнинг жабру жафосидан холи бўлмайди. Агар улар
бирор инсонга ғазаб қилсалар, уни ҳалок қиладилар. Уларнинг муҳаббати
суюлган киши учун зиёнлир. Ҳамма, ҳаммасидан узоқ бўл, бирортасини
истисно қилма, уларнинг ҳамма, ҳаммаси хиёнаткордир.

قَالَ حَكِيمٌ: إِذَا فَعَلْتَ مَعْرُوفًا فَاسْتِرْهُ، وَإِذَا أَوْلَيْتَهُ فَاشْكُرْهُ.

Донишмандлардан бири айтди: “Қачонки, яхшилик қиладиган бўлсанг,
бас, уни яшир, яхшилик берилса, шукр қил.

وَلَا تُعَوِّدْ نَفْسَكَ إِلَّا مَا يَكْتُبُ لَكَ أَجْرُهُ وَيُحْمَدُ عَنْكَ نَشْرُهُ.

Нафсингни фақат сен учун ажри ёзиб қўйиладиган ва сендан содир
бўлганида мақталадиган ишларга ўргат.

وَلَا تَفْعَلْ مَا يَسُوءُكَ عَاجِلُهُ وَيَضُرُّكَ آجِلُهُ.

Аввали сенга ёмон кўринган, охири сенга зарар бўладиган ишни қилма.

شِفَاءُ الْجَنَانِ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ.

Қалблар шифоси – Қуръон қироат қилиш.

أَفْضَلُ الْمَعْرُوفِ إِغَاثَةُ الْمَلْهُوفِ.

Яхши ишларнинг афзали – ҳалокатда қолган одамга ёрдам бериш.

الإِغْضَاءُ عَنِ الْهَفَوَاتِ مِنْ أَخْلَاقِ السَّادَاتِ.

Хато камчиликларни кечириш улуғларнинг хулқларидандир.

الْأَخِلَاءُ نَفْسٌ وَاحِدٌ فِي أَجْسَادٍ مُتَبَاعِدَةٍ.

Ахл дўстлар турли таналардаги битта жондир.

شَرُّ النَّاسِ مَنْ لَا يُرْجَى خَيْرُهُ وَلَا يُؤْمَنُ ضَيْرُهُ.

Инсонларнинг ёмони яхшилиги умид қилинмайдиган ва зараридан сақланиб бўлмайдиган кишидир.

الْعَاقِلُ يَجِدُ فِي عَمَلِهِ وَالْجَاهِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى أَمَلِهِ.

Оқил инсон амалида жидду жаҳд қилади, жоҳил эса орзусига суянади.

وَتَمَامُ الْعِلْمِ اسْتِعْمَالُهُ وَتَمَامُ الْعَمَلِ اسْتِقْلَالُهُ.

Илмнинг мукаммали – уни ишлатиш, амалнинг мукаммали – уни оз деб билишдир.

روضه رائقة

Гўзал боғча

قِيلَ لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ عُيَيْنَةَ: أَيُّ النَّاسِ أَطْوَلُ نَدَامَةً؟ قَالَ: أَمَّا فِي الدُّنْيَا فَصَانِعُ الْمَعْرُوفِ لِمَنْ لَا يَشْكُرُهُ، وَأَمَّا فِي الْآخِرَةِ فَعَالِمٌ مُفْرَطٌ.

Иброҳим ибн Уяйнадан сўралди:

“Қайси инсоннинг пушаймонлиги энг узоқ?” Дедилар: “Бу дунёда пушаймонлиги энг узоқ давом этадиган инсон – яхшилигини билмайдиган кимсага яхшилик қилувчи. Аммо охиратда энг кўп пушаймон бўладиган инсон – беамал олим”.

شعر:

إِذَا لَمْ يَزِدْ عِلْمُ الْفَتَى قَلْبَهُ هُدًى   وَسِيرَتُهُ عَدْلًا وَأَخْلَاقُهُ حُسْنًا
تُعَشِّيهِ حِرْمَانًا وَتُوسِّعُهُ حُزْنًا   فَبَشِّرْهُ أَنَّ اللَّهَ أَوْلَاهُ فِتْنَةً

Шеър. “Агар йигитнинг илми қалбида ҳидоятни, сийратида адолатни ва ахлоқида гўзалликни зиёда қилмаса, бас, уни шундай хабар билан “суюнтириб” қўйки, Аллоҳ таоло уни ҳар нарсадан маҳрум қилиш билан ўраб оладиган, ғам-қайғусини кўпайтирадиган бир фитнага топшириб қўяди.

صِحَّةُ الْبَدَنِ فِي الصَّوْمِ وَصَلَاةِ اللَّيْلِ بَهَاءُ النَّهَارِ.

Бадан соғлиги рўзада, тунги намоз кундузнинг кўркидир.

مَنْ قَلَّ عَقْلُهُ كَثُرَ هَزْلُهُ.

Ақли оз кишининг ҳазили кўп.

الإِقْلَالُ مِنَ الْكَلَامِ أْبَعْدُ عَنِ الْمَلَامِ.

Камгаплик – маломатдан энг узоқлаштирувчи сифат.

جَمَالُ الْإِنْسَانِ كَمَالُ اللِّسَانِ.

Инсоннинг чиройи тилнинг камолидир.

مِنَ الضَّلَالِ طَلَبُ الْمَحَالِ.

Маҳол нарсани талаб қилиш – адашиш.

مَبْدَأُ رَأْيِ الْعَاقِلِ غَايَةُ رَأْيِ الْجَاهِلِ.

Оқил киши фикрининг бошланиш жойи жоҳил киши фикрининг чўққисидир.

لَيْسَ لِلنَّفْسِ عِوَضٌ وَلَا لِلْأَيَّامِ بَدَلٌ.

Жоннинг эвази, кунларнинг бадали йўқ.

شعر:

ظَفَرَتْ بِهَا مَا لَمْ تَعْتُقِ الْعَوَائِقُ   تَمَتَّعَ مِنَ الدُّنْيَا بِسَاعَتِكَ الَّتِي
وَلَا يَوْمُكَ الْآتِي بِهِ أَنْتَ وَائِقُ   فَمَا يَوْمُكَ الْمَاضِي عَلَيْكَ بِعَائِدِ

Шеър. Модомики, тўсиқлар йўқ экан, дунёнинг қўлга кирган соатларидан фойдалан. Ўтган кунинг қайтувчи эмас, келаётган кунга эса сенда ишонч йўқ.

بِالْحِلْمِ يَسُودُ الْإِنْسَانُ وَبِالْإِحْزَارِ يَكْمُلُ الْبَيَانُ.

Ҳалимлик билан инсон ҳукмрон, қисқалик билан баён мукамал бўлади.

بِالرَّفْقِ تُنَالُ كُلَّ إِرْبٍ وَتَأْمَنُ مِنْ كُلِّ عَطَبٍ.

Юмшоқлик билан барча мақсадга етилади ва барча машаққатдан омон бўлинади.

شعر:

لَمْ أَرَ كَالرَّفِيقِ فِي فِعْلِهِ
قَدْ يَخْدَعُ العُدْرَاءَ فِي خِدْرِهَا
مَنْ يَسْتَعِينُ بِالرَّفْقِ فِي أَمْرِهِ
يَسْتَخْرِجُ الحَيَّةَ مِنْ وَكْرِهَا

Феъллар ичра юмшоқ муомаладек таъсир қилувчи феълни кўрмадим. У баъзан келинчакни чимилдиғида аврай олади. Кимки ўз ишида юмшоқликка суянса, илонни инидан чиқаради.

لِكُلِّ مَقَالٍ جَوَابٌ وَلِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ.

Ҳар гапнинг жавоби, ҳар муддатнинг ҳисоби бор.

شُكْرُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِالتَّعْظِيمِ وَشُكْرُ الْمُلُوكِ بِالِدُّعَاءِ لَهُمْ وَشُكْرُ الْأَصْحَابِ بِحُسْنِ
الجزء.

Аллоҳ субҳанаҳу ва таолога шукр қилиш улуғлаш билан, подшоҳларга шукр қилиш улар ҳаққига дуо қилиш билан, дўстларга шукр қилиш чиройли мукофотлаш билан бўлади.

أَشْرُّ الْأَشْرَارِ مَنْ لَا يَقْبَلُ الْإِعْتِدَارَ.

Ёмонларнинг ёмони узрларни қабул қилмайдиган кишидир.

مَنْ رَجَعَ فِي هَيْبَتِهِ فَقَدْ بَالَعَ فِي حِسَّتِهِ.

Ким ўзига берилган ҳадяни қайтарса, тубанлигини оширибди.

مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ ضَاقَ رِزْقُهُ.

Кимнинг хулқи ёмон бўлса, ризқи тор бўлади.

الْحَزْمُ فِي الْأُمُورِ أَوْلَى مِنَ الْعُرُورِ.

Ишларда хушёрлик алданишдан яхшироқдир.

إِذَا كَثُرَتِ الْآرَاءُ خُفِيَ الصَّوَابُ.

Фикру қарашлар кўпайса, тўғрилиқ йўқолади.

شعر:

فَارْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهِ	إِذَا كُنْتَ فِي حَاجَةٍ مُرْسِلًا
فَشَاوِرْ حَكِيمًا وَلَا تَعْصِهِ	وَإِنْ بَابُ أَمْرٍ عَلَيْكَ التَّوَى
فَلَا تُبَاعِدْهُ وَلَا تُقْصِهِ	وَإِنْ نَاصِحٌ يَوْمًا مِنْكَ دَنَا

Шеър. Қачонки, бир иш учун кимнидир элчи қиладиган бўлсанг, доно кишини жўнат ва унга насиҳат қилма. Агар сенга бирор ишнинг эшиги бекилиб қолса, доно киши билан маслаҳатлаш ва унга итоатсизлик қилма. Агар бирор насиҳат қилувчи сенга яқинлашса, ундан узоқлашма, уни ҳайдама.

وَقَالَ بُزْرُجْمَهُرُ: أَقْوَى مَا يَكُونُ مِنَ الدَّوَابِّ لَا غِنَى بِهِ عَنِ السَّقُوطِ وَأَعْقَلُ مَا يَكُونُ مِنَ النِّسَاءِ لَا غِنَى بِهَا عَنِ الزَّوْجِ وَأَدْهَى مَا يَكُونُ مِنَ الرِّجَالِ لَا غِنَى بِهِ عَنِ الْمُشَاوَرَةِ.

Бузругмеҳр деди: “Энг қувватли ҳайвон ҳам йиқилишдан, энг оқила аёл ҳам эрга тегишдан, энг уддабурон эркак ҳам маслаҳатлашишдан беҳожат бўлолмас”.

شعر:

فَتَقَّ الْأُمُورَ مُنَاطِرًا وَمُشَاوِرًا   إِنَّ اللَّيِّبَ إِذَا تَفَرَّقَ رَأْيُهُ
وَتَرَاهُ يَعْتَسِفُ الْأُمُورَ مُخَاطِرًا   وَأَخُو التَّكْبِيرِ يَسْتَبِدُّ بِرَأْيِهِ

Қачонки, зийрак кишининг фикру ўйи паришон бўлса, баҳслашиб, кенгашиб хотирини жамлайди. Такаббур кимса эса ўз қарашини хоҳлаганча тасарруф қилар ва уни хатарларга бош уриб, ишларда зўрма-зўракилик қилаётганини кўрасан.

الْوَلَدُ السُّوءُ يَشِينُ السَّلْفَ وَيَهْدِمُ الشَّرْفَ.

Ёмон бола ўтганларни қоралайди ва шарафни хароб қилади.

شعر:

إِذَا أَظْهَرَ الدَّهْرُ شَخْصًا لَيْبًا   فَكُنْ فِي ابْنِهِ سَيِّئًا إِعْتِقَادِ
فَلَسْتَ تَرَى مِنْ نَجِيبٍ نَجِيًّا وَهَلْ تَلِدُ النَّارُ غَيْرَ الرُّمَادِ

Шеър: Агар замон закий шахсни юзага чиқарса, унинг ўғли ҳақида ёмон эътиқодда бўл. Бас, улуғлардан улуғ чикқанини кўрмагансан-ку, олов ёниб бўлгач, кулдан бошқасини қолдирадими?

قَالَ حَكِيمٌ: كَمَا أَنَّ الشَّمْسَ لَا يَخْفَى ضَوْؤُهَا وَإِنْ كَانَتْ تَحْتَ السَّحَابِ، كَذَلِكَ الصَّبِيُّ لَا تَخْفَى غَرِيْزَةُ عَقْلِهِ وَإِنْ كَانَ مَعْمُورًا بِأَخْلَاقِ الْحَدَاثَةِ.

Донишмандлардан бири айтди: “Қуёш нури, гарчи булут остида бўлса ҳам йўқолмаганидек, гўдак болалик хулқларига ғарқ бўлса-да, унинг ақл ғаризаси қолади.

شعر:

فِي الْمَهْدِ يَنْطِقُ عَنْ مَنَاقِبِ سَعْدِهِ   أَثَرُ النَّجَابَةِ ظَاهِرُ الْبُرْهَانِ

Шеър. Улуғликнинг изи гўдакдаги саодатли фазилатларни бешикдалигидаёқ очиқ-ойдин айтиб туради.

وَأَجْمَلُ خِصَالِ الْكَرِيمِ تَرْكُ جَوَابِ اللَّئِيمِ.

Хурматли киши хислатларининг энг чиройлиси пасткашга жавоб беришни тарк қилишидир.

قَالَ حَكِيمٌ إِذَا أَحْزَنَكَ أَمْرٌ فَانظُرْ فَإِنْ كَانَ مِمَّا لَكَ فِيهِ حِيلَةٌ فَلَا تُعْجِزْ نَفْسَكَ عَنْ اسْتِدْرَاكِهِ وَدَفْعِهِ وَإِنْ كَانَ مِمَّا لَا حِيلَةَ فِيهِ فَاصْبِرْ وَلَا تَجْزَعْ فَكُلُّ شَيْءٍ لَهُ بَدَايَةٌ لَهُ نِهَآيَةٌ وَعَلَيْكَ السَّعْيُ وَلَيْسَ عَلَيْكَ النَّجَاحُ.

Донишмандлардан бири айтди: “Қачонки бир иш сени ғамга солиб қўйса, қарагин, агар бу қийинчилик ҳийла билан ундан чиқиб кетадиган ишлар сирасидан бўлса, нафсинг бу мушкилнинг моҳиятига етиб, уни даф этишда ожизлик қилмасин. Агар у ҳийла билан ечилмайдиган ишлар жумласидан бўлса, бас, сабр қил, жазавага тушма. Чунки бошланиши бор ҳар қандай ишнинг, ниҳояси ҳам бор. Сендан талаб қилинадиган иш – сайъ-ҳаракат қилиш, муваффақият қозониш эмас.

شعر:

عَلَى الْمَرْءِ أَنْ يَسْعَى إِلَى الْخَيْرِ جُهْدَهُ
وَلَيْسَ عَلَيْهِ أَنْ تَتِمَّ الْمَطَالِبُ

Шеър. Кишидан яхшиликка жон-жаҳди билан ҳаракат қилиши талаб этилади, истак-хоҳишларнинг тўла амалга ошиши эмас.

لَا تُكْثِرْ مُخَالَطَةَ النَّاسِ، فَإِنْ فَعَلْتَ فَاعْمِضْ عَنِ الْقَدَى وَاحْتَمِلْ مَا يَنَالُكَ مِنَ الْأَذَى.

Одамларга кўп ҳам аралашаверма. Агар аралашсанг, энди чанг-ғубордан кўзингни юм ва ўзингга етадиган азиятларни кўтар.

شعر:

إِذَا كُنْتَ فِي كُلِّ الْأُمُورِ مُعَاتِبًا
فَعِشْ وَاحِدًا أَوْ صِلْ أَخَاكَ فَإِنَّهُ
صَدِيقَكَ لَمْ تَلُقَ الَّذِي لَا تُعَاتِبُهُ
مُقَارَفُ ذَنْبٍ مَرَّةً وَمُجَانِبُهُ
إِذَا أَنْتَ لَمْ تَشْرَبْ شَرَابًا عَلَى الْقَدَى
ظَمِئْتَ وَأَيُّ النَّاسِ تَصْنُفُو مَشَارِبُهُ

وَمَنْ ذَا الَّذِي تُرَضَى سَجَايَاهُ كُلُّهَا   كَفَى الْمَرْءَ نَبَلًا أَنْ تُعَدَّ مَعَائِبُهُ

Шеър. Ҳар бир ишда дўстингга танбеҳ берувчи бўлсанг, сенинг танбеҳингдан холи дўстни тополмайсан. У ҳолда бир ўзинг яша ёки биродарингга яхшилик қил. Чунки у (умрида лоақал) бир марта гуноҳ содир этувчи ёки гуноҳдан четлашувчи. Агар сен, чанг тушган экан, деб ичимлик ичмасанг, чанқайсан. Қайси инсоннинг ичадиган ўрни чанг-ғубордан холи – соф? Барча хулқларидан рози бўлинадиган инсон борми? Айбларининг санокли бўлмоғи кишининг олижаноб эканлигига кифоядир.

قَالَ بَعْضُهُمْ:

مَضَى الْخَيْرُ طُرًّا لَيْسَ فِي النَّاسِ مُنْصِفٌ   وَكُلُّ وَدَادٍ فَهُوَ مِنْهُمْ تَكْلُفٌ
وَكُلُّ إِذَا عَاهَدْتَهُ فَهُوَ نَاقِضٌ   لِعَهْدِكَ أَوْ وَعَدْتَهُ فَهُوَ مُخْلِفٌ
وَأَبْنَاءُ هَذَا الدَّهْرِ كَالدَّهْرِ لَمْ يَثِقْ   بِهِ وَبِهِمْ إِلَّا جُهُولٌ وَمُسْرِفٌ

Ҳақимлардан бири айтди: “Яхшиликларнинг ҳаммаси ўтди, одамлар ичида инсофлилари қолмади. Улар томонидан содир этилаётган ҳар бир меҳру муҳаббат – такаллуф(чираниш)дир холос. Улар билан қанча аҳдлашма, аҳдингни бузгувчи ёки қанча ваъдалашма, хилоф қилгувчидир. Бу замон болалари замонга ўхшаш. Замон ва унинг болаларига фақат нодон ва исроф қилувчилар ишонадилар”.

قَالَ حَكِيمٌ: خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَمَا دَلَّ وَلَمْ يَطُلْ فَيَمِلْ. الْأَدَبُ إِنْ تَطَعَمْتَ بِهِ نَجَعَ وَإِنْ تَعَطَّرْتَ بِهِ سَطَعَ وَإِنْ تَرَوَّيْتَ بِهِ نَفَعَ. أَدَبُ النَّفْسِ خَيْرٌ مِنْ أَدَبِ الدَّرْسِ. نِعْمَ النَّاصِرُ الْجَوَابُ الْحَاضِرُ. اِكْتَسَبَ أَدَبًا تَكْتَسِبُ نَسَبًا. الْعَقْلُ بَغَيْرِ أَدَبٍ شَيْنٌ وَالْأَدَبُ بَغَيْرِ عَقْلِ حَيْنٌ. لُقَاطَاتُ الْأَدَبِ قُرَاضَاتُ الذَّهَبِ. حُلِي الرِّجَالِ مَا يُحْسِنُونَهُ وَحُلِي النِّسَاءِ مَا يَلْبَسُونَهُ. حُلِي الرِّجَالِ الْأَدَبُ وَحُلِي النِّسَاءِ الذَّهَبُ. ذَلِكَ عَقْلُكَ بِالْأَدَبِ كَمَا تُذَكِّي النَّارَ بِالْحَطَبِ.

Донишманд деди: “Гапнинг яхшиси – қисқа ва аниқликка далолат қиладигани. Гапнинг чўзилгани малоллантириб қўяди. Одоб билан озиклансанг, шифо бўлади, у билан ифорлансанг, хушбўйи атрофга таралади, у билан ўзингни суғорсанг, нафъ етади. Нафс одоби дарс одобидан хайрлироқдир. Ҳозир жавоблик қандаям яхши кўмакчи! Одобни касб қил, яхши насаб ҳосил қиласан. Одобсиз ақл шармандалик, ақлсиз одоб ҳалокатдир. Одоб бошоқлари

олтин зарраларидир. Эркаклар зийнати чиройли бажарган ишлари, аёллар зийнати кийган кийимларидир. Эркаклар зийнати одоб, аёллар зийнати тилладир. Ақлингни ўтин ўтни алангалатгани каби алангалат”.

قَالَ حَكِيمٌ: عَقْلٌ بِلَا أَدَبٍ كَشُجَاعٍ بِغَيْرِ سِلَاحٍ.

Донишмандлардан бири деди: “Одобсиз ақл қуролсиз ботирга ўхшайди.

شعر:

فِيَا لِأَيْمِي دَعْنِي أُغَالِي بِقِيَمَتِي فَقِيَمَةُ كُلِّ النَّاسِ مَا يُحْسِنُونَهُ

Эй мени маломат қилувчи! Ўз ҳолимга қўй, қийматимни оширай. Бас, барча инсоннинг қиймати чиройли бажарган ишидир.

الْمَرْوَةُ التَّامَّةُ مُبَايِنَةُ الْعَامَّةِ.

Оммадан ажралиш тўла мардликдир.

الْإِنْفِرَادُ فِي الْخُلُوةِ أَقْمَعُ لِدَوَاعِي الشَّهْوَةِ.

Узлатдаги ёлғизлик шаҳват (дунё истаклари)ни туғдирувчи сабабларни йўқ қилувчидир.

الْأَدَبُ وَسِيْلَةٌ إِلَى كُلِّ فَضِيْلَةٍ وَذَرِيْعَةٌ إِلَى كُلِّ شَرِيْعَةٍ.

Ҳар бир фазилатга, ҳар бир қонунга восита одобдир.

النُّكْرُ
النَّعْمَةُ وَسِيْمَةٌ فَاجْعَلِ الشُّكْرَ لَهَا تَمِيْمَةً. لَا زَوَالَ لِلنَّعْمَةِ مَعَ الشُّكْرِ وَلَا بَقَاءَ لَهَا مَعَ النُّكْرِ.

Неъмат гўзал нарса, шукрни унга тумор қил. Шукри бор неъматнинг заволи йўқ, инкор-ла бирга неъматнинг бақоси йўқ.

شعر:

هُمُومُكَ بِالْعَيْشِ مَقْرُونَةٌ	فَلَا تَقْطَعِ الْعُمَرَ إِلَّا بِهِمْ
وَلَذَّةُ دُنْيَاكَ مَسْمُومَةٌ	فَمَا تَأْكُلُ الْخُبْزَ إِلَّا بِسَمِّ
إِذَا كُنْتَ فِي نِعْمَةٍ فَارْعَهَا	فَإِنَّ الْمَعَاصِيَ تُزِيلُ النِّعَمَ
وَدَاوِمٌ عَلَيْهَا بِشُكْرِ الْإِلَهِ	فَإِنَّ الْإِلَهَ سَرِيعُ النَّقْمِ
وَإِنْ تَمَّ شَيْءٌ بَدَأَ نَقْصُهُ	فَحَازِرٌ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمَّ

Бутун ғамларинг тирикчилик билан боғланган, умринг фақат ғам билан кечяпти. Дунёнг лаззати заҳарланган, нонни фақат заҳар билан қўшиб еясан. Қачонки бир неъмат қўлга кирса, унинг риоясини қил, чунки гуноҳлар неъматларнинг кушандасидир. Неъматлар етар экан, Аллоҳнинг шукронасида давомли бўл, негаки, Аллоҳ тез ўч олувчи зот. Нима нарсаки, тугал бўлса, унинг нуқсони кўринади. Бас, нимаики, тугал бўлди, дейилса, унинг заволидин эҳтиёт бўл.

الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا الرَّاحَةُ الْكُبْرَى وَالرَّغْبَةُ فِيهَا الْبَلِيَّةُ الْعُظْمَى.

Дунёдан зуҳд – улуғ роҳат, дунёга рағбат улуғ балодир.

الرُّدُّ الْجَمِيلُ أَحْسَنُ مِنَ الْمَطَلِ الطَّوِيلِ.

Узундақ-узок чўзиб юришдан чиройли рад қилиш гўзалроқдир.

السُّؤَالُ وَإِنْ قَلَّ ثَمَنٌ لِكُلِّ نَوَالٍ وَإِنْ جَلَّ.

Гарчи сўралган нарса қанча оз бўлиб, берилган нарса қанча кўп бўлмасин, сўрашнинг нархи беришдан баланд.

شعر:

مَا اعْتَاضَ بَادِلٌ وَجْهَهُ بِسُؤَالِهِ	بَدَلًا وَإِنْ نَالَ الْغِنَى بِسُؤَالٍ
وَإِذَا السُّؤَالُ مَعَ النَّوَالِ وَزَنْتُهُ	رَجَحَ السُّؤَالُ وَخَفَّ كُلُّ نَوَالٍ

Сўраш орқали қанча бойлик қўлга кирмасин, сўраб юзини шувит қилганининг ўрнини босолмайди. Агар тиланчилик ва берилган нарсаларни ҳар паллада тортсанг, тиланчилик оғир, берилган барча нарсалар енгил келади.

اسْتَعْنِ عَمَّنْ شِئْتَ فَأَنْتَ نَظِيرُهُ، وَاحْتَجِ إِلَى مَنْ شِئْتَ فَأَنْتَ أَسِيرُهُ وَتَفَضَّلْ عَلَى مَنْ
شِئْتَ فَأَنْتَ أَمِيرُهُ

Сен истаган кишига ҳожатинг тушмасин, унга баробар бўласан. Ўзинг истаган кишига муҳтож бўл, асири бўласан. Истаган кишингга яхшилик қил, бас, амири бўласан.

الزَّمِ الْعَفَافَ يَلْزَمَكَ الْكَفَافُ.

Сўрашдан ўзингни тий, етарли ризқ сенга ўзи келади.

شعر:

أَفَلَا تَكُونُ بِمَاءِ وَجْهِكَ أَبْخَلًا	تُلْحِي عَلَى الْبُخْلِ الْبَحِيلَ بِمَالِهِ
قَدَّرُ الْحَيَاةِ أَقْلٌ مِنْ أَنْ تَسْأَلَ	أَكْرَمَ يَدَيْكَ عَنِ السُّؤَالِ فَإِنَّمَا
وَأَبِيَتْ مُشْتَمِلًا بِهِ مُتَرَمِّلًا	وَلَقَدْ أَضْمُ إِلَيَّ فَضْلَ قَنَاعَتِي
تَصِفُ الْغِنَى فَيُخَالِنِي مُتَمَوِّلًا	وَأَرَى الْعَدُوَّ عَلَى الْخِصَاصَةِ حَالَةً
وَنَدَامَةً أَفْنِيَتْهُنَّ تَوَكُّلًا	وَإِنْ أَمْرٌ أَفْنَى اللَّيَالِي حَسْرَةً

Шеър. Бахилнинг ўз молини қизганишини айблайсанми? Ундан кўра, тиланиб юз сувингнинг тўкилишини қизганганинг яхшироқ эмасми? Сўраш паст кетишдир, қўлингни бу тубанликдан баланд тут. Чунки ҳаёт икки қўлингни чўзиб, бандасига муҳтож бўлишдан кадрсизроқдир. Яхшиси, қаноатим фазлини ошириб, кечасини унга ўранган ҳолда ўтказаман. Қашшоқ ҳолимни душманга бойликка буркангандек қилиб кўрсатаман, майли у мени бадавлат деб ўйласин. Агар кимдир кечаларини ҳасрат ва надомат билан ўтказса, мен уни таваккул билан ўтказаман.

قَلِيلٌ عَاجِلٌ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ آجِلٍ.

Нақднинг ози, насиянинг кўпидан яхшироқ.

صُمْتُ كَافِي خَيْرٍ مِنْ كَلَامٍ غَيْرٍ وَافِي.

Етарли жимлик етарли бўлмаган гапдан яхшироқдир.

إِنَّمَا الْحَلِيمُ مَنْ يَغْفِرُ الذَّنْبَ الْعَظِيمَ.

Улуғ гуноҳларни кечира оладиган киши ҳақиқий ҳалимдир.

شعر:

فَطَالَ مَا اسْتَعْبَدَ الْإِنْسَانَ إِحْسَانٌ	أَحْسَنُ إِلَى النَّاسِ تَسْتَعْبِدُ قُلُوبَهُمْ
عَرَّاضِ زَلَّتْهُ صَفْحٌ وَغُفْرَانٌ	وَإِنْ أَسَاءَ مُسِيءٌ فَلْيَكُنْ لَكَ فِي
يَرْجُوكَ فِيهِ فَإِنَّ الْحُرَّ مِعْوَانٌ	وَكَنْ عَلَى الدَّهْرِ مِعْوَانًا لِدِي أَمَلٍ

Инсонларга яхшилик қил, қалбларини қул қиласан. Бас, не замонлардан бери инсонни яхшилик қул қилади. Агар ёмон ёмонлик қилса, уни адашиши қаршисида сенинг кечирининг ва афв этишинг бўлсин. Орзусига сен орқали етиш умидида бўлган кишига йиллар давомида ёрдам берувчи бўл. Чунки хур одам ёрдам берувчидир.

شَفِيعُ الْمَذْنِبِ إِقْرَارُهُ وَتَوْبَتُهُ اعْتِدَارُهُ.

Гуноҳкорни ҳимоясига олувчи иқрори биландир. Унинг тавбаси узридир.

حَافِظُ عَلَى الصَّدِيقِ وَلَوْ فِي الْحَرِيقِ.

Дўстни асра, агар у ўт ичида бўлса ҳам.

خَلَّ الطَّرِيقَ لِمَنْ لَا يَلِيقُ.

Йўл бер, гарчи у йўл беришга муносиб бўлмаса ҳам.

سِعَةُ الْأَخْلَاقِ كُنُوزُ الْأَرْزَاقِ.

Ахлоқнинг кенглиги ризқларнинг хазиналаридир.

اسْتَظْهَرَ عَلَى الدَّهْرِ بِخِفَةِ الظَّهْرِ.

Замонга орқани енгил қилиш билан ғолиб кел.

صُدُورُ الْأَحْرَارِ قُبُورُ الْأَشْرَارِ.

Яхшиларнинг қалблари ёмонларнинг қабрларидир.

لِكُلِّ عَالِمٍ هَفْوَةٌ وَلِكُلِّ صَارِمٍ نَبْوَةٌ.

Ҳар олимнинг бир тойилиши, ҳар кескир қиличнинг бир сапчиб кетиши бўлади.

شعر:

دَعِ الْمَقَادِيرَ تَجْرِي فِي أَعْنَتِهَا وَلَا تَبَيِّنَنَّ إِلَّا خَالِي الْبَالِ
مَا بَيْنَ غَمْضَةِ عَيْنٍ وَأَنْتِبَاهَتِهَا يُغَيِّرُ اللَّهُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

Шеър. Тақдирларни эркига қўй, тизгинида юрсин. Тунларни ўй-ташвишлардан холи ўтказгин. Кўзни юмиш ва очиш орасида Аллоҳ таоло сени бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўзгартиради.

دَعُوا قَذْفَ الْمُحْصَنَاتِ تَسْلَمَ لَكُمْ الْأُمُّهَاتُ.

Пок аёлларни сўкишдан сақланинглар, шунда оналарингиз саломат бўлади.

أَشْرُ النَّاسِ مَنْ لَا يَقْبَلُ الْإِعْتِذَارَاتِ وَلَا يَسْتُرُ الزَّلَّاتِ وَلَا يَقْبَلُ الْعَثْرَاتِ.

Одамларнинг энг ёмони узрларни қабул қилмайдиган, хатоларни беркитмайдиган, қоқилишларни кечирмайдиганларидир.

شعر:

أَقْبِلْ مَعَاذِيرَ مَنْ يَأْتِيكَ مُعْتَدِرًا   إِنَّ بَرَّ عِنْدَكَ فِيمَا قَالَ أَوْ فَجَرًا
فَقَدْ أَجَلَّكَ مَنْ يُرْضِيكَ ظَاهِرُهُ   وَقَدْ أَطَاعَكَ مَنْ يَعْصِيكَ مُسْتَتِرًا

Шеър. Узр сўраб келган кишининг узрларини қабул қил, гарчи гапида ҳақ бўлса ҳам ёки бузуқлик қилаётган бўлса ҳам. Бас, шундай қилсанг, зоҳири шунчаки сенга кўниб турган киши, сени улуғлайди, ичида сенга итоатсизлик сақлаган киши, сенга бўйсунди.

مَنْ كَثُرَتْ أَيَادِيهِ قَلَّتْ أَعَادِيهِ.

Кимнинг яхшиликлари кўп бўлса, душманлари озаяди.

مَنْ كَرَّمَ عُنْصُرَهُ حَسَنَ مَخْبِرُهُ، مَنْ طَالَ سُرُورُهُ قَصُرَتْ شُهُورُهُ، مَنْ كَانَ ظَرِيفًا فَلْيَكُنْ عَفِيفًا.

Кимнинг асли улуғ бўлса, у ҳақдаги хабар чиройли бўлади, кимнинг хурсандчилиги узун бўлса, ойлари (хурсандчилик вақтлари) қисқа бўлади, кимнинг фаҳми ўткир бўлса, гуноҳлардан тийилувчи бўлсин.

شعر:

لَيْسَ الظَّرِيفُ بِكَامِلٍ فِي ظَرْفِهِ   حَتَّى يَكُونَ عَنِ الْحَرَامِ عَفِيفًا
فَإِذَا تَعَفَّفَ عَنِ مَعَاصِي رَبِّهِ   فَهَنَّاكَ يُدْعَى فِي الْأَنَامِ ظَرِيفًا

Шеър. Фаҳми ўткир киши ўткирликда комил бўлолмайди, токи ҳаромдан тийиладиган бўлмагунча. Қачонки, Парвардигорига итоатсизлик қилишдан тийиладиган бўлгандагина у инсонлар ичра “ўткирфаҳм” деган номни олади.

مَنْ وَاصَلَهُ الْحَبِيبُ هَانَ عَلَيْهِ الرَّقِيبُ.

Кимни дўсти қўллаб-қувватласа, душмани унга хор бўлади.

مَنْ قَعَدَ بِهِ حَسْبُهُ نَهَضَ بِهِ أَدْبُهُ.

Кимни насаби ўтирғизса, одоби уни турғизади.

مَنْ لَمْ يَرْغَبْ فِي الْإِخْوَانِ أُبْتَلِيَ بِالْخُسْرَانِ.

Кимки биродарларига рағбат кўрсатмаса, зиёнга йўлиқади.

مَنْ صَحَّتْ مَوَدَّتُهُ وَجَبَتْ طَاعَتُهُ.

Кимнинг дўстлиги соғлом бўлса, дўстликка итоат қилиши вожиб.

مَنْ طَلَبَ الْمَمَالِكَ صَبَرَ عَلَى هُجُومِ الْمَهَالِكِ.

Ким мол-мулкларни истаса, хавф-хатарлар ҳужумига сабр қилади.

مَنْ جَادَ سَادَ وَجَلَّ وَمَنْ بَخِلَ رَذَلَ وَذَلَّ.

Ким сахий бўлса, ҳукмрон ва улуғ бўлади, ким бахил бўлса, разил ва хор бўлади.

شعر:

مَنْ عَفَّ خَفَّ عَلَى الصَّدِيقِ لِقَاؤُهُ وَأَخُو الْحَوَائِجِ وَجْهُهُ مَمْلُوءٌ
وَأَخُوكَ مَنْ وَفَّرْتَ مَا فِي كَيْسِهِ فَإِذَا عَبَثَ بِهِ فَأَنْتَ ثَقِيلٌ

Шеър. Кимки сўрашдан тийилса, дўстига юзланиши осон кечади. Ҳожати кўпнинг юзи безовта. Кимнингки чўнтагини тўлдириб қўйган экансан, у сенинг биродарингдир. Агар бу қондани бузсанг, бас, ишинг оғир кечади.

مَنْ تَوَاضَعَ وَقُرَّ وَمَنْ تَعَاظَمَ حُقِرَ.

Ким ўзини паст тутса, ҳурмат қилинади, ким ҳурмат талаб қилса, хорланади.

مَنْ طَلَبَ الرِّيَاسَةَ صَبَرَ عَلَى مَضَضِ السِّيَاسَةِ.

Ким бошлиқ бўлишни хоҳласа, сиёсатнинг ғам-аламларига сабр қилсин.

دَرْكُ الْأَمْوَالِ فِي رُكُوبِ الْأَهْوَالِ.

Мол-дунёга етишни орзу қилган киши қўрқинчу даҳшатлар маркабига миниб олсин.

مَنْ حَسَنَ قَتْوَعَهُ دَامَ رَبِيعُهُ.

Қаноати чиройли кишининг умри доим баҳор бўлади.

مَنْ اتَّخَذَ الْحِكْمَةَ لِحَامًا اتَّخَذَهُ النَّاسُ إِمَامًا.

Ким ҳикмат жиловини қўлга олса, одамлар уни пешво тутади.

مَنْ لَمْ يَنْلِكْ خَيْرُهُ فِي حَيَاتِهِ لَمْ تَبِكْ عَيْنَاكَ عَلَى مَمَاتِهِ.

Тириклигида сенга яхшилиги етмаган кишининг ўлимида кўзларинг ёш тўкмайди.

مَنْ شَكَأَ لَكَ فَقَدْ سَأَلَكَ، وَمَنْ تَرَكَ فِعْلَكَ فَقَدْ عَذَلَكَ، وَمَنْ أَقْبَلَ بِحَدِيثِهِ عَلَى غَيْرِكَ فَقَدْ طَرَدَكَ.

Ким сенга шикоят қилса, албатта сендан нимадир сўрабди. Ким сенинг қилганингни тарк этса, бас, сени айблабди. Ким ўз гапида сендан бошқага юзланса, демак, сени хайдабди.

شعر:

وَلَمْ يُعَاتِبْكَ فِي التَّخَلُّفِ
فَإِنَّمَا وَدُّهُ عَنِ تَكْلِيفِ

إِذَا تَخَلَّفْتَ عَنْ صَدِيقٍ
فَلَا تَعُدْ بَعْدَهَا إِلَيْهِ

Шеър. Қачонки дўстингдан орқада қолсанг-у, бу хусусда у сенга танбех бермаса, бас, бундан сўнг унинг олдига қайтма. Чунки унинг дўстлиги сохта чиранишдан ўзга нарса эмас.

مَنْ لَمْ يَسْتَفِدْ بِالْعِلْمِ مَالًا اسْتَفَادَ بِهِ جَمَالًا.

Киши илм орқали молга эга бўлмаса ҳам, чиройга эга бўлади.

مَنْ صَبَرَ عَلَى مَأْمُولِهِ أَدْرَكَهُ وَمَنْ تَهَاوَنَ فِي نَيْلِهِ أَهْلَكَهُ.

Кимки, орзусига етиш йўлида сабр этса, эришади. Кимки орзумга етдим, деб лоқайдликка юз бурса, эришганини йўққа чиқаради.

شعر:

وَأَسْتَعْمَلَ الصَّبْرَ إِلَّا فَازَ بِالظَّفْرِ
وَلَا زَوَالَ لَهَا مَعَ الشُّكْرَانِ.
وَقَلَّ مَنْ جَدَّ فِي أَمْرٍ يُحَاوِلُهُ
لَا بَقَاءَ لِلنَّعْمَةِ مَعَ الْكُفْرَانِ

Шеър. Мақсад қилган ишига жидду жаҳд билан киришиб, сабрни ишлатган киши фақат зафар кучади. Куфр билан қўлга кирган неъматда бақо, шукр билан етилган неъматда завол йўқ.

لَا خَيْرَ فِي وَعْدٍ مَبْسُوطٍ وَإِنْ جَازَ مَرْبُوطٍ.

Чўзилган ваъда ва боғлаб ташланган ишда хайр йўқ.

لَا يَجْتَرِي عَلَى خِطَابِ الْخَلَائِقِ إِلَّا فَائِقٌ أَوْ عَائِقٌ.

Халоиққа хитоб қилишга ё бошлиқ, ё олифта кишидан бошқаси журъат қилолмайди.

لَا تَنْجَعُ الْحِكْمَةُ فِي الْقُلُوبِ الْقَاسِيَةِ كَمَا لَا يَزْكُو الزَّرْعُ فِي الْأَرْضِ الْحَاسِيَةِ.

Қаттиқ қалбларга ҳикмат таъсир қилмайди, худди тошлоқ ерда экин кўкармаганидек.

Шер:

لَا يَنْفَعُ الْوَعظُ قَلْبًا قَاسِيًا أَبَدًا   وَهَلْ يَلِينُ لِقَوْلِ الْوَاعِظِ الْحَجَرُ

Шеър. Қаттиқ қалбга ваъз ҳеч қачон фойда қилмайди. Воъизнинг сўзидан тошнинг юмшаганини кўрганмисан?

لَا يُنَالُ الْعِلْمُ إِلَّا بِالنَّفْسِ النَّقِيَّةِ وَالطَّبَاعِ النَّقِيَّةِ.

Илмга фақат пок қалб ва тақволи табиат билан етилади.

مَا زَبَرْتُهُ الْأَقْلَامُ لَمْ تَطْمَعْ فِي دَرْسِهِ الْأَيَّامُ.

Қаламлар ёзиб қўйган нарсаларнинг дарсида кунларнинг тамаъси йўқ.

Шер: مَا طَارَ طَيْرٌ وَارْتَفَعَ   إِلَّا كَمَا طَارَ وَقَعَ

Қуш қандай учган, ҳаволарга кўтарилган бўлса, худди шундай ерга кўнади.

رُبَّ عِلْمٍ وُضِعَ وَجَهْلٍ رُفِعَ.

Қанча илмлар бор, пастлатилган, қанча жоҳилликлар бор, кўтарилган.

Шер: رُبَّ عِلْمٍ أَضَاعَهُ عَدَمُ الْمَالِ   وَجَهْلٍ غُطِّيَ عَلَيْهِ النَّعِيمُ

Шеър. Илмнинг қанчасини имконсизлик зое қилди, жаҳолатнинг қанчаси неъматлар билан ўралган.

إِذَا رَغِبْتَ فِي الْمَكَارِمِ فَاجْتَنِبِ الْمَحَارِمَ.

Қадр-қиммат топишга рағбатинг бўлса, ҳаромдан тийил.

الْعِلْمُ جَبَلٌ صَعْبٌ الْمَصْعَدِ لَكِنَّهُ سَهْلٌ الْمُنْحَدِرِ.

Илм – кўтарилиш қийин бўлган тоғ, лекин қулаш осон қиялик.

شعر:

مَنْ لَمْ يَكُنْ عَقْلُهُ مُؤَدِّبَهُ
كَمْ مِنْ وَضِيعِ الْأُصُولِ فِي أُمَّمِ
لَمْ يُغْنِهِ وَعِظٌ مِنَ النَّسَبِ
قَدْ سَوَّدُوهُ بِالْعَقْلِ وَالْأَدَبِ

Кимгаки ақли одоб бермаса, насабдан ваъз қилувчига эҳтиёжманд бўлади. Уммат ичида қанча насаби паст кишилар бор, ақли ва одоби сабабли уммат уларни ўзларига бошчи этиб олганлар.

روضه رائقة

Гўзал боғча

حُكِيِّ أَنْ رَجُلًا تَكَلَّمَ بَيْنَ يَدَيِ الْخَلِيفَةِ الْمَأْمُونِ فَأَحْسَنَ فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ: ابْنُ مَنْ أَنْتَ
فَقَالَ ابْنُ الْأَدَبِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ: نَعَمْ النَّسَبِ.

Ҳикоя қилинишича, бир киши халифа Маъмун ҳузурида бўлиб, унга чиройли гапирибди. Шунда Маъмун ундан:

- Кимнинг ўғлисан?– деб сўрабди.
- Одобнинг ўғлиман, эй мўминлар амири!– жавоб берибди.
- Қандаям яхши насаб! – деган экан Маъмун.

شعر:

كُنْ ابْنُ مَنْ شِئْتَ وَاکْتَسَبْ أَدَبًا
إِنَّ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ هَا أَنَا ذَا
يُغْنِيكَ مَحْمُودُهُ عَنِ النَّسَبِ
لَيْسَ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ كَانَ أَبِي

Шеър. Кимнинг ўғли бўлсанг ҳам, одоб касб қил, мақтовга муносиб одоб сени насаб билан мақтаниш эҳтиёжидан озод этади. Ҳақиқий эр йигит “мана мен” дейди, “отам ундай бўлган, отам бундай бўлган” дейдиганлар ҳақиқий эр йигит эмас.

الدِّينُ أَقْوَى عِصْمَةٍ وَالْأَمْنُ أَهْنَأُ نِعْمَةٍ.

Қўрғоннинг энг кучлиси дин, неъматнинг энг ёқимлиси омонликдир.

الصَّبْرُ عِنْدَ الْمَصَائِبِ مِنْ أَعْظَمِ الْمَوَاهِبِ.

Мусибат пайтида сабр қилиш, неъматларнинг энг улуғидир.

شعر:

الصَّبْرُ أَوْلَى بِوَقَارِ الْفَتَى   مِنْ قَلِقٍ يَهْتِكُ سِتْرَ الْوَقَارِ
مَنْ لَزِمَ الصَّبْرَ عَلَى حَالَةٍ   كَانَ عَلَى أَيَّامِهِ بِالْخِيَارِ

Йигитнинг ҳайбат пардасини йиртадиган бесаранжом виқоридан сабр авлороқдир. Кимки ҳар қандай ҳолда сабрга одатланса, кунлари узра яхшилиқлар ёғилади.

اعْصِ الْجَاهِلَ تَسْلَمَ وَأَطِعِ الْعَاقِلَ تَعْنَمَ.

Жоҳилга итоат қилма, саломат бўласан, оқилга итоат қил, ўлжали бўласан.

جَالِسٌ أَهْلَ الْعَقْلِ وَالْأَدَبِ وَالرَّأْيِ وَالتَّجْرِبَةِ وَالْحَسَبِ.

Ақл, адаб, фикр, тажриба ва насаб эгалари билан ҳамсуҳбат бўл.

فَمُجَالَسَةُ الْعَاقِلِ لِقَاحٌ وَمُفَاوَضَةُ الْجَاهِلِ افْتِضَاحٌ.

Оқил билан ҳам ҳамсуҳбат бўлиш эмланиш, жоҳил билан келишувга бориш эса шармандалиқдир.

عَدُوُّ عَاقِلٍ أَيْسَرُ مِنْ صَدِيقِ جَاهِلٍ.

Ақлли душман нодон дўстдан яхшироқдир.

شعر:

ادْفَعْ عَدُوَّكَ بِالَّتِي   وَأَنْفَعُ صَدِيقَكَ إِنْ تَيْسَّرُ

فَالْغُصْنُ أَحْسَنُ مَا يَكُونُ إِذَا اكَتَسَى وَرَقًا وَأَثْمَرَ

Шеър. Душманингни яхшиликлар билан дафъ қил ва муяссар бўлганича дўстингга ёрдам бер. Барг ва меваларга бурканган пайтида шох нақадар гўзал!

قَالَ حَكِيمٌ: مَنْ لَانَتْ كَلِمَتُهُ وَجَبَتْ مَحَبَّتُهُ، مَنْ لَمْ يَحْلُمْ نَدِيمَ وَمَنْ سَكَتَ سَلِمَ وَمَنْ
اعْتَبَرَ أَبْصَرَ وَمَنْ أَبْصَرَ فَهَمَّ وَمَنْ أَطَاعَ هَوَاهُ ضَلَّ وَمَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ زَلَّ.

Донишмандлардан бири деди: “Юмшоқ сўз кишини севимли қилади. Ҳалим бўлмаган киши афсус чекади, сукут қилган киши саломат бўлади. Ким ибрат назари билан боқса, кўради, ким кўрса, фаҳмлайди, ким ҳавою-ҳавасга эргашса, адашади, ким ўз фикри билангина ҳисоблашадиган бўлса, тойилади”.

شعر:

لَيْسَ الشُّجَاعُ الَّذِي يَحْمِي فُرَيْسَتَهُ عِنْدَ الْقِتَالِ وَنَارُ الْحَرْبِ تَشْتِغِلُ
لَكِنَّ مَنْ كَفَّ طَرْفًا أَوْ تَنَّى قَدَمًا عَنِ الْحَرَامِ فَذَاكَ الْفَارِسُ الْبَطْلُ

Шеър. Уруш олови ловуллаб турган жангда отинигина ҳимоя қилган киши шижоатли эмас. Лекин ким кўзини ҳаромдан тўсса ёки қадамни ҳаромдан бурса, ана ўша киши ботир чавандоздир.

وَقَالَ الْأَحْنَفُ بْنُ قَيْسٍ رَأْسُ الْأَدَبِ الْمَنْطِقُ وَلَا خَيْرَ فِي قَوْلٍ إِلَّا بِفِعْلٍ وَلَا فِي مَالٍ إِلَّا
بِحُودٍ وَلَا فِي صَدَقٍ إِلَّا بِوَفَاءٍ وَلَا فِي فِقْهِ إِلَّا بِوَرَعٍ وَلَا فِي صَدَقَةٍ إِلَّا بِبَيِّنَةٍ

Ахнаф ибн Қайс айтди: “Одобнинг боши тилдир. Амалсиз сўзда, саховатсиз бойликда, вафосиз ростликда, тақвосиз фикрда, ниятсиз садақада хайр йўқ”.

شعر:

وَهَلْ يَنْفَعُ الْفِتْيَانَ حُسْنُ وُجُوهِهِمْ إِذَا كَانَتْ الْأَخْلَاقُ غَيْرَ حَسَانٍ
فَلَا تَجْعَلِ الْحُسْنَ الدَّلِيلَ عَلَى الْفَتَى فَمَا كُلُّ مَصْقُولِ الْحَدِيدِ يَمَانِي

Шеър. Ахлоқи чиройли бўлмаган йигитларга юзларининг чиройлилиги фойда берадими? Йигитга чиройни далил қилма, чунки ҳар ялтираган темир яманий қилич эмас.

وَقَالَ بَعْضُ بَنِي تَمِيمٍ حَضَرْتُ مَجْلِسَ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ مُجْتَمِعُونَ فِي أَمْرٍ
لَهُمْ فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَنْتَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: مَا أَقْرَبَ النَّقْمَةَ مِنْ أَهْلِ الْبَغْيِ، لَا خَيْرَ فِي لَذَّةٍ يَعْقُبُهَا نَدَمٌ
وَلَنْ يَهْلِكَ مَنْ زَهَدَ وَلَنْ يَفْتَقِرَ مَنْ اقْتَصَدَ.

Бани тамим қабиласидан бири ҳикоя қилади, Аҳнаф ибн Қайснинг мажлисида ҳозир эдим. Унинг ҳузурида ўз ишлари учун йиғилган қавм ҳам бор эди. Шунда Аҳнаф ибн Қайс Аллоҳга ҳамду сано айтди ва деди: “Зулм ахлидан олинадиган ўч қандаям яқин! Пушаймонликни эргаштирадиган лаззатда яхшилик йўқ, тақволи киши ҳамиша ҳалокатдан узоқ, иқтисод қилган киши ҳамиша қашшоқликдан йироқ.

شعر:

لَعَمْرُكَ لَيْسَ إِمْسَاكِي لِبُخْلِي   وَلَكِنْ لَا يَفِي بِالْخَرَجِ دَخْلِي
وَفِي طَبْعِي السَّمَاحَةُ غَيْرَ أَنِّي   عَلَى قَدْرِ الْكِسَاءِ مَدَدْتُ رَجْلِي

Шеър. Умрингга қасамки, молни ушлаб туришим бахиллигим учун эмас, балки чиқимга кирим вафо қилмаяпти. Табиатимда сахийлик бор-у, бироқ мен кўрпамга қараб оёқ узатяпман.

رُبَّ هَزَلٍ قَدْ عَادَ جَدًّا.

Қанча ҳазиллар бор, сўнгида жиддий бўлиб қайтади.

مَنْ أَمَّنَ الزَّمَانَ خَائَهُ وَمَنْ تَعَاظَمَ عَلَيْهِ أَهَانَهُ.

Ким замонга ишонса, замон унга хиёнат қилади. Ким замондан ўзини улуғ тутса, замон уни хор қилади.

دَعُوا الْمُرَاخَ فَإِنَّهُ يُورِثُ الضَّغَائِنَ.

Мазах қилишни ташланг, чунки у гинаю адоватларни мерос қолдиради.

اَحْتَمِلُوا لِمَنْ دَلَّ عَلَيْكُمْ وَاَقْبَلُوا عُذْرَ مَنْ اَعْتَذَرَ اِلَيْكُمْ.

Сизга эркалик қилган кишининг эркалигини кўтаринг. Сизлардан узр сўраган кишининг узрини қабул қилинг.

اَطِعْ اَخَاكَ وَاِنْ عَصَاكَ وَصِلْهُ وَاِنْ جَفَاكَ.

Биродарингга итоат қил, гарчи у сенга осийлик қилган бўлса ҳам. Дўстлик ришталарини боғла, гарчи у сенга жафо қилган бўлса ҳам.

اَنْصِفْ مِنْ نَفْسِكَ قَبْلَ اَنْ يَنْتَصِفَ عَنْكَ.

Инсофга чақирилишингдан олдин ўзингни инсофга чақир.

اَيَّاكُمْ وَمُشَاوَرَةَ النِّسَاءِ.

Хотинлар билан маслахатлашишдан ўзингизни тийинг.

شعر:

جَيْفٌ عَلَيْهِنَّ النُّسُورُ الْحَوْمُ	اِنَّ النِّسَاءَ وَاِنْ عُرِفْنَ بِعِفَّةٍ
وَعَدًا لِغَيْرِكَ عِطْفُهَا وَالْمِعْصَمُ	الْيَوْمَ عِنْدَكَ جَيْدُهَا وَحَدِيثُهَا
عَنْهُ وَيَنْزِلُ فِيهِ مَنْ لَا تَعْلَمُ	كَالْخَانَ تَنْزِلُهُ وَتُصْبِحُ رَاحِلًا

Шеър. Албатта хотинлар агарчи иффати билан танилган бўлса ҳам, улар устида калхатлар чарх урадиган ўлимтиклардир. Уларнинг чиройли бўйни ва ширин сўзи бугун ёнингда, эртага уларнинг меҳри ва билаги бошқаси учун шай. Улар бамисоли карвонсарой, бугун сенинг манзилинг бўлади, тонг отиши билан эса ундан кетасан, эртага сенга нотаниш бошқаси уни манзил тутуди.

اعْلَمُوا اَنَّ كُفْرَ النِّعْمَةِ لَوْمْ وَصُحْبَةَ الْجَاهِلِ شُوْمٌ وَمِنْ الْكِرَامِ الْوَفَاءُ بِالذَّمِّ.

Билинглари, неъматга ношукрлик – пасткашлик, нодон билан суҳбат – бадбахтлик, бурчларга вафодорлик олижанобликдир.

مَا أَقْبَحَ الْقَطِيعَةَ بَعْدَ الصَّلَاةِ وَالْجَفَاءَ بَعْدَ الْعَطْفِ وَالْعَدَاوَةَ بَعْدَ الْوُدِّ.

Қариндошлик ришталари боғлангандан сўнг узилиш, меҳрибонликдан сўнг жафо, дўстликдан сўнг душманлик нақадар ёмон!

لَا تَكُونَنَّ عَلَى الْإِسَاءَةِ أَقْوَى مِنْكَ عَلَى الْإِحْسَانِ وَلَا إِلَى الْبُخْلِ أَسْرَعَ مِنْكَ إِلَى الْبَذْلِ.

Ёмонлик қилишга бўлган қувватинг яхшилик қилишга бўлган қувватингдан кучли бўлмасин. Бахилликка интилишинг, саховатга интилишингдан тез бўлмасин.

وَأَعْلَمُ أَنَّ لَكَ مِنْ دُنْيَاكَ مَا أَصْلَحْتَ بِهِ مَثْوَاكَ.

Билгилки, дунёдан қўлга киритган нарсанг, охиратинг учун хозирлаб қўйган нарсангдир.

فَأَنْفِقْ فِي حَقِّ وَلَا تَكُونَنَّ خَازِنًا لِغَيْرِكَ.

Мол-дунёни ўз ўрнида сарфла, ўзингдан ўзгаси учун уни йиғувчи бўлма.

شعر:

تَمَتَّعَ بِمَالِكَ قَبْلَ الْمَمَاتِ   وَإِلَّا فَلَا مَالَ إِنْ أَنْتَ مِتَّ

Шеър. Молингдан ўлимдан олдин фойдалан, акс ҳолда, сен ўлсанг, молинг ҳам ўлади.

غَيْرُهُ:

يَا غَافِلًا عَنْ حَرَكَاتِ الْفَلَكَ   تَبَّهَكَ اللَّهُ فَمَا أَغْفَلَكَ
لِغَيْرِكَ مَالِكٍ إِنْ صُنَّتُهُ   وَإِنْ أَنْتَ أَنْفَقْتَهُ فَهُوَ لَكَ

Бошқа шеър. Эй, фалакнинг ҳаракатидан ғофил! Аллоҳ сени хушёр қилсин, ғафлатда қолдирмасин! Агар сақлаб турсанг, молинг ўзингдан бошқаси учун, инфоқ қилсанг, молинг ўзинг учундир.

إِذَا كَانَ الْعَدْرُ فِي النَّاسِ مَوْجُودًا فَالثَّقَةُ بِكُلِّ أَحَدٍ عَجْزٌ.

Одамларда хиёнат мавжуд бўлган бир пайтда ҳар бировга ишониш ожизликдир.

اعْرِفِ الْحَقَّ لِمَنْ عَرَفَهُ لَكَ.

Сени деб ҳақни таниган киши учун ҳақни тани.

وَاعْلَمْ أَنَّ قَطِيعَةَ الْجَاهِلِ تَعْدِلُ صِلَةَ الْعَاقِلِ.

Билгилки, нодондан узилиш оқил билан боғланишга баробар бўлади”.

قَالَ فَمَا رَأَيْتُ كَلَامًا أَبْلَغَ مِنْهُ فَقَمْتُ وَقَدْ حَفِظْتُهُ

(Аҳнаф ибн Қайснинг ҳикматли гаплари мана шу жойда ниҳоясига етди. Унинг ҳузурига кирган киши) деди: “Бундан балоғатли каломни кўрмадим ва тик турган ҳолда уни ёдимга муҳрладим”.

وَقَالَ الْأَحْنَفُ أَيْضًا جَنَّبُوا مَجَالِسَنَا ذِكْرَ النِّسَاءِ وَالطَّعَامِ فَإِنِّي أَكْرَهُ الرَّجُلَ يَكُونُ وَصَافًا
لِفَرْجِهِ وَبَطْنِهِ.

Яна Аҳнаф айтди: “Мажлисимизда аёлларни ва таомни эслашдан тийилинг. Чунки мен фаржини ва қорнини мақтайдиган кишини ёмон кўраман”.

وَقِيلَ لِلْإِسْكَانَدَرِ: لَوْ أَكْثَرْتَ مِنَ النِّسَاءِ حَتَّى يَكْثُرَ نَسْلُكَ وَيَحْيَى ذِكْرَكَ

Искандарга айтилди: “Хотинларни кўпайтирганингизда наслингиз ортиб, мудом сизни эслашарди”.

قَالَ إِنَّمَا يَحْيَى الذُّكْرَ بِالْأَفْعَالِ الْجَمِيلَةِ وَالسَّيْرَةَ الْحَمِيدَةَ النَّبِيلَةَ، وَلَا يَحْسُنُ بِمَنْ يَغْلِبُ
الرِّجَالَ أَنْ تَغْلِبَهُ النِّسَاءُ.

Искандар жавоб берди: “Эсланиш чиройли феъллар ва мақталган улуғ хулқлар билан мудом тирик. Эркаклардан ғолиб бўлган кишига аёлларнинг ғолиб келиши чиройли бўлмайди”.

وَقَالَ حَكِيمٌ الْمَوْثُوقُ مَوْثُوقٌ وَالْأَمِينُ بِالْمَوَدَّةِ قَمِينٌ.

Донишманд зотлардан бири айтди: “Ишончли киши суюкли, амин киши дўстликка лойиқдир”.

الْمَوَدَّةُ وَالْإِحْسَانُ نَافِعَانِ عِنْدَ كُلِّ إِنْسَانٍ.

Дўстлик ва яхшилик ҳар бир инсон наздида фойда берувчидир.

وَقَالَ الْآخَرُ: السَّعَادَةُ كُلُّهَا فِي سَبْعَةِ أَشْيَاءَ، حُسْنُ الصُّورَةِ وَصِحَّةِ الْجِسْمِ وَطُولُ الْعُمُرِ
وَسِعَةُ ذَاتِ الْيَدِ وَطَيْبُ الذُّكْرِ وَالتَّمَكُّنُ مِنَ الصَّدِيقِ وَالْعَدُوِّ.

Донишмандлардан бошқа бири айтди: “Бахт-саодат етти нарсададир: кўринишнинг гўзаллиги, жисмнинг соғломлиги, умрнинг узоклиги, қўлнинг узун бўлиши, яхшилик билан эсланиш, дўст бўлишга ҳам, душман бўлишга ҳам қодирлик”.

قال الشاعر:

عَدُوٌّ وَفِي أَحْشَائِهِ الضَّغْنُ كَامِنٌ
سَلِيمًا وَقَدْ مَاتَتْ لَدَيْهِ الضَّغَائِنُ

وَإِنِّي لِأَلْقَى الْمَرْءَ أَعْلَمُ أَنَّهُ
فَأَمْنَحُهُ بَشْرًا فَيَرْجِعُ قَلْبُهُ

Шоир деди:

“Йўлиқурман шундай кишига албат,
Билурман у адув, ичда адоват.
Ҳадя қилгум унга қувноқлигимни,
Қалби салим бўлиб ёнимга қайтсин,
Ўлсин ичидаги кийна, адоват”.

وَقَالَ آخَرُ: كَثِيرٌ مِنَ الْأُمُورِ لَا يَصْلَحُ إِلَّا بِقَرَائِنِهَا لَا يَصْلَحُ الْعِلْمُ بِغَيْرِ وَرَعٍ وَلَا الْحِفْظُ بِغَيْرِ فَهْمٍ وَلَا الْجَمَالُ بِغَيْرِ حَلَاوَةٍ وَلَا الْحَسَبُ بِغَيْرِ أَدَبٍ وَلَا السُّرُورُ بِغَيْرِ أَمْنٍ وَلَا الْغِنَى بِغَيْرِ كِفَايَةٍ وَلَا الْإِجْتِهَادُ بِغَيْرِ تَوْفِيقٍ.

Донишмандлардан яна бири деди: “Кўп ишлар ёнида яна бошқа шериги бўлсагина яроқли бўлади. Илм тақвосиз, ёдлаш фаҳмсиз, чирой ҳаловатсиз, насаб одобсиз, шодлик тинчликсиз, бойлик кифоясиз, ижтиҳод тавфиксиз яроқли бўлмайди”.

شعر:

لَعْمُرُكَ مَا الْإِنْسَانُ إِلَّا ابْنُ دِينِهِ
فَلَا تَتْرُكِ التَّقْوَى أَتْكَالًا عَلَى النَّسَبِ
لَقَدْ رَفَعَ الْإِسْلَامَ سَلْمَانَ فَارِسٍ
وَقَدْ وَضَعَ الْكُفْرَ النَّسِيبَ أَبَا لَهَبٍ

Шеър. Умринга қасамки, инсон фақат динининг фарзанди. Насабга суяниб қолиб, тақвони тарк қилма. Шак йўқки, Ислом Салмон Форсийни азизлик мақомига кўтарди, куфр эса насабдор Абу Лаҳабни хорликларга ўраб, паст қилди.

(Қасам умринггаки, замон дилбанди,
Инсон фақат ўз динининг фарзанди.
Насабга суянсанг, тақводан кечиб,
Шайтон қуйган ғурур шаробин ичиб.
Салмон Форсийни азиз қилди Ислом,
Абу Лаҳабни ерга урди куфрон.)

قَالَ حَكِيمٌ: مَنْ رَضِيَ عَنِ نَفْسِهِ سَخَطَ النَّاسُ عَلَيْهِ

Донолардан бири айтди: “Ким ўзидан рози бўлса, инсонларнинг ғазабига учрайди”.

وَقَالَ الْأَحْنَفُ: مَنْ ظَلَمَ نَفْسَهُ كَانَ لِغَيْرِهِ أَظْلَمُ وَمَنْ هَدَمَ دِينَهُ كَانَ لِمَجْدِهِ أَهْدَمُ

Ахнаф айтди: “Ўзига зулм қилган киши, ўзгага ундан-да золимроқ бўлади. Динини яқсон этган киши, ўз шарафини ундан-да ортиқроқ яқсон этгучи бўлади”.

وقال الشاعر:

كُلُّ الذُّنُوبِ فَإِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُهَا   إِنَّ أَسْعَفَ الْمَرْءِ إِخْلَاصٌ وَإِيمَانٌ
وَكُلُّ كَسْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يُجْبِرُهُ   وَمَا لِكَسْرِ قَنَاةِ الدِّينِ جَبْرَانٌ

Шоир деди:

Аллоҳ барча гуноҳларни кечиради, агар кишига ихлос ва иймон ёрдамга келса. Ҳар қандай синишни Аллоҳ ямайди, аммо диннинг қаноти синса, уни ямаб бўлмайди.

(Барча гуноҳларни кечирар Аллоҳ,
Ихлосу иймон эрга берса ривож.
Ҳар қандай синишни ямайди Аллоҳ,
Дин қаноти синса, йўқ унга илож.)

وَقَالَ ابْنُ الْمُقَفَّعِ: خَيْرُ الْأَدَبِ مَا حَصَلَ لَكَ ثَمَرُهُ وَظَهَرَ عَلَيْكَ أَثَرُهُ

Ибн Муқаффаъ айтди: “Одобнинг яхшиси мева бергани ва сенда унинг асари зоҳир бўлганидир”.

وَقَالَ الْأَحْنَفُ: مَنْ مَنَعَكَ الْخَيْرَ حَرَمَكَ، وَمَنْ أَعَانَكَ عَلَى الشَّرِّ ظَلَمَكَ.

Ахнаф деди: “Ким сени яхшиликдан тўсса, сени ундан маҳрум қилибди, ким сенга ёмонлик йўлида ёрдам қилса, сенга зулм қилибди”.

شعر: وَإِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ مِنِّي بِنَائِلِي   عَدُوُّ عَدُوِّي أَوْ صَدِيقُ صَدِيقِي

Шеър. Менинг мукофотимга инсонларнинг энг ҳақлиси – душманнинг душмани ёки дўстнинг дўсти.

الْعَقْلُ أَحْسَنُ حَلِيَّةٍ وَالْعِلْمُ أَفْضَلُ قُنْيَةٍ. لَا سَيْفَ كَالْحَقِّ وَلَا عَدْلَ كَالصِّدْقِ. الْجَهْلُ مَطِيَّةٌ سَوْءٌ مَنْ رَكِبَهَا زَلَّ وَمَنْ صَحِبَهَا ضَلَّ. مِنَ الْجَهْلِ صُحْبَةُ الْجُهَّالِ وَمِنَ الذُّلِّ عِشْرَةُ ذَوِي الضَّلَالِ. خَيْرُ الْمَوَاهِبِ الْعَقْلُ وَشَرُّ الْمَصَائِبِ الْجَهْلُ. مَنْ صَاحَبَ الْعُلَمَاءَ وَقُرَّ وَمَنْ عَاشَرَ السُّفَهَاءَ حُتِّرَ. مَنْ لَمْ يَتَعَلَّمْ فِي صِغَرِهِ لَمْ يَتَقَدَّمْ فِي كِبَرِهِ.

Ақл – зийнатнинг энг чиройлиси, илм – мен эгалик қиладиган нарсанинг энг афзали. Ҳақиқатдек қилич йўқ, тўғрилиқдек адолат йўқ. Нодонлик ёмонлик араваси, ким унга минса тойилади, ким уни дўст тутса, адашади. Жоҳиллар

билан ҳамсухбат бўлиш – жоҳиллик, адашганлар билан яшаш – хорлик. Ато қилинган неъматларнинг яхшиси – ақл, мусибатларнинг ёмони – нодонлик. Ким уламоларнинг суҳбатида бўлса, ҳайбати ошади, ким аҳмоқлар билан суҳбат қурса, таҳқирланади. Ким ёшлигида таълим олмаса, улғайганида пешқадам бўлолмайди.

شعر:

قَدْ يَنْفَعُ الْأَدَبُ الْأَطْفَالَ فِي صِبَرٍ
وَلَيْسَ يَنْفَعُهُمْ مِنْ بَعْدِهِ أَدَبٌ
إِنَّ الْعُصُونَ إِذَا عَدَلْتَهَا اعْتَدَلَتْ
وَلَا يَلِينُ وَلَوْ لَيَّنْتَهُ الْخَشَبَ

Шеър. Ёшлиқда берилган одоб болага фойда беради. Ундан сўнг берилган одобда нафъ йўқ. Дарахт шохларини тўғирласанг, тўғирланади, ўтинга айланганидан сўнг у букилмайди.

مَنْ تَفَرَّدَ بِالْعِلْمِ لَمْ تُوحِّشْهُ خَلْوَةٌ، وَمَنْ تَسَلَّى بِالْكِتَابِ لَمْ تَفْتُهُ سَلْوَةٌ.

Илм билан ёлғиз қолган кишини ёлғизлик кўрқитолмайди. Китоблардан юпанч топган кишини, юпанчи ташлаб кетмайди.

شعر:

لَنَا جُلَسَاءٌ لَتَمَلَّ حَدِيثُهُمْ
وَأَبَاءٌ مَأْمُونُونَ غِيًّا وَمَشْهَدًا
يُفِيدُونَنَا مِنْ عِلْمِهِمْ عِلْمَ مَنْ مَضَى
وَرَأْيًا وَتَأْيِيدًا وَقَوْلًا مُسَدَّدًا
فَلَا غِيْبَةَ تُخَشِي وَلَا سُوءَ عَفْرَةٍ
وَلَا تُخْتَشِي مِنْهُمْ لِسَانًا وَلَا يَدًا

Шеър. Сўзларидан малол етмайдиган ҳамсухбатларимиз бор. Улар ёнингда йўқ пайтда ҳам, ёнингда ҳозир пайтда ҳам ишончни оқлайдиган оқил кишилардир. Улар ўтган улуғларнинг илми, фикри, қуввати ва ҳақ сўзини жамлаган билими билан бизга фойда берадилар. На кўрқиладиган йўқлик, на сўнги хунук зулм бор. Уларнинг на тили, на қўлидан ёмонлик етади, улар сабаб хижолатли ҳолатга тушмайсан.

وَقَالَ: أَصْلُ الْعِلْمِ الرَّغْبَةُ وَثَمَرَتُهُ الْعِبَادَةُ، وَأَصْلُ الزُّهْدِ الرَّهْبَةُ وَثَمَرَتُهُ السَّعَادَةُ، وَأَصْلُ
الْمُرُوءَةِ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهَا الْعِفَّةُ. الْعَقْلُ أَقْوَى أَسَاسٍ وَالتَّقْوَى أَفْضَلُ لِبَاسٍ. الْجَاهِلُ يَطْلُبُ الْمَالَ

وَالْعَاقِلُ يَطْلُبُ الْكَمَالَ. لَمْ يُدْرِكِ الْعِلْمَ مَنْ لَا يُطِلُّ دَرَسَهُ وَلَا يَكْدُّ نَفْسَهُ. كَمْ مِنْ ذَلِيلٍ أَعَزَّهُ
عَقْلُهُ وَعَزِيزٍ أَذَلَّهُ جَهْلُهُ.

Ахнаф ибн Қайс айтди: “Илмнинг илдизи – рағбат, меваси – ибодат. Таквонинг илдизи – кўрқиш, меваси – саодат. Мардликнинг илдизи – ҳаё, меваси – иффат. Ақл – энг мустаҳкам пойдевор, такво – энг афзал либос. Нодон молни, оқил камолни талаб қилади. Дарс соатини узайтирмаган ва нафсини қийнамаган киши илмга етолмайди. Қанча хору залил кишилар бор, ақли уларни азиз қилади. Қанча азизлар бор, нодонлиги уларни хору залил қилади”.

شعر:

رَضِينَا بِالْعُلُومِ تَكُونُ فِيْنَا   مُخَلَّدَةً وَلِلْجُهَالِ مَالٌ
لَأَنَّ الْمَالَ يَفْنَى عَنْ قَرِيبٍ   وَإِنَّ الْعِلْمَ لَيْسَ لَهُ زَوَالٌ

Шеър. Илмлар доимо бизда, мол-дунё жоҳилларда бўлишига розимиз. Чунки мол-дунё тез йўқ бўлади, илм учун эса завол йўқ.

الْأَدَبُ مَالٌ وَاسْتِعْمَالُهُ كَمَالٌ، بِالْعَقْلِ يُصْلِحُ كُلُّ أَمْرٍ وَبِالْجِلْمِ يُقَطِّعُ كُلُّ شَرٍّ

Одоб – бойлик, уни ишлатиш – комиллик. Ақл билан ҳар бириш ислоҳ қилинади, ҳилм билан ҳар бир ёмонлик кесилади.

شعر: إِذَا لَمْ تَصُنْ عِرْضًا وَلَمْ تَخْشَ خَالِقًا   وَتَسْتَحْ مَخْلُوقًا فَمَا شِئْتَ فَافْعَلْ

Агар сен орингни ҳимоя этмасанг, Яратувчидан кўркмасанг, халойикдан уялмасанг, бас, ҳоҳлаганингни қилавер.

ثُمَّ اعْلَمْ، أَنَّ الدُّنْيَا رَبَّمَا أَقْبَلْتَ عَلَى الْجَاهِلِ بِالِاتِّفَاقِ وَأَدْبَرْتَ عَنِ الْعَالِمِ بِالِاسْتِحْقَاقِ.

Сўнгра билгил, дунё нодонга кўпинча мувофиқлик билан юзланади, олимдан ҳақли равишда юз ўгиради.

فَإِنَّ أَتَاكَ مِنْهَا مُهَمَّةٌ مَعَ جَهْلٍ أَوْ فَاتَكَ مِنْهَا بَغِيَةٌ مَعَ عَقْلِ فَلَا يُحْمِلَنَّكَ ذَلِكَ عَلَى الرَّغْبَةِ
فِي الْجَهْلِ فَدَوْلَةُ الْجَاهِلِ مِنَ الْمُمْكِنَاتِ وَدَوْلَةُ الْعَاقِلِ مِنَ الْوَاجِبَاتِ وَلَيْسَ مِنْ أَمْكِنُهُ شَيْءٌ فِي

ذَاتِهِ كَمَنْ اسْتَوْجَبَهُ بِأَدَابِهِ وَآلَاتِهِ. وَأَيْضًا فَدَوْلَةُ الْجَاهِلِ كَالْغَرِيبِ الَّذِي يَحْنُ إِلَى الثَّقَلَةِ وَدَوْلَةُ الْعَاقِلِ كَالنَّسِيبِ الْمُتَمَكِّنِ الْوَصْلَةَ.

Агар дунё молидан жиддий бир улуш қаршинга келсаю, уни жаҳолат билангина қўлга киритиш мумкин бўлса ёки дунё молидан орзу қилиб юрганингни бой берсанг ва у ақлингни тамоман ўғирлайдиган бўлса, бас, ўшалар жаҳолатга рағбатингни кўзгаб қўймасин. Чунки, жоҳилнинг давлати имкониятлардан, оқилнинг давлати мажбуриятлардан барпо бўлади. Имконият берилган киши билан, одоби ва барча аъзоларини ишлатиб бўлса ҳам имкониятни ўзида ҳосил қилишни зарур деб билган киши баробар эмас. Шунингдек, жоҳилнинг давлати кўчишга муштоқ мусофирга, оқилнинг давлати мустаҳкам ришталар билан боғланган яқин қардошга ўхшайди.

شعر:

لَا تَيَأَسَنَّ إِذَا مَا كُنْتَ ذَا أَدَبٍ   عَلَى خُمُولِكَ أَنْ تَرْقَى إِلَى الْفَلَكَ
فَبَيْنَمَا الذَّهَبُ الْإِبْرِيْزُ مُخْتَلِطٌ   بِالْثُرْبِ إِذْ صَارَ إِكْلِيْلًا عَلَى الْمَلِكِ

Модомики, одоб эгаси экансан, юксакка кўтарилишдан тўсаётган бепарволигиндан зинҳор ноумид бўлма. Бир пайтлар тупроққа қоришиб ётган соф олтин, вақти келиб, шоҳнинг бошидаги тожга айланади.

وَقَالَ حَكِيمٌ: يَنْبَغِي لِلْمَرْءِ أَنْ لَا يَفْرَحَ بِمَرْتَبَةٍ تَرَقَّاهَا بَعْدَ عَقْلِ وَلَا بِمَنْزِلَةٍ رَفِيعَةٍ حَلَّهَا بَعْدَ فَضْلٍ. فَلَا بُدَّ أَنْ يُزِيلَهُ الْجَهْلُ عَنْهَا وَيُسَلِّهُ مِنْهَا فَيَنْحَطَّ إِلَى رُتْبَتِهِ وَيَرْجِعَ إِلَى قِيَمَتِهِ بَعْدَ أَنْ تَظْهَرَ عُيُوبُهُ وَتَكَثَّرَ ذُنُوبُهُ وَيَصِيرَ مَادِحُهُ هَاجِيًّا وَصَدِيقُهُ مُعَادِيًّا.

Донишмандлардан бири деди: “Киши ақлни ишлатмасдан топган мартабага ва ҳеч бир фазилатсиз эгаллаган юксак манзилга хурсанд бўлмаслиги лозим. Шубҳа йўқки, жаҳолат унинг мартабасини йўққа чиқаради, юксак манзилдан туширади. Бас, айблари юзага чиқиб, гуноҳлари кўпайиб, мақтовчиси хажв қилувчига, дўсти душманга айланганидан сўнг у ўз ўрнига тушади, асл қийматига қайтади”.

شعر:

لَا تَقْعُدَنَّ عَنِ اكْتِسَابِ فَضِيلَةٍ   أَبَدًا وَإِنْ أَدَّتْ إِلَى الْإِعْدَامِ

جَهْلُ الْفَتَى عَارٌ عَلَيْهِ لِذَاتِهِ وَخُمُولُهُ عَارٌ عَلَى الْيَّامِ

Фазилат касб қилишдан ҳеч қачон тўхтама, гарчи бу меҳнат қашшоқликка элтса ҳам. Йигитнинг жоҳиллиги ўзига, бепарволиги кунларга уятдир.

روضة راققة

Гўзал боғча

حُكِي أَنَّ الرَّشِيدَ قَالَ لِلْأَصْمَعِيِّ: هَلْ تَعْرِفُ كَلِمَاتٍ جَامِعَاتٍ لِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ يَقِلُّ لَفْظُهَا وَيَسْهَلُ حِفْظُهَا تَشْرَحُ الْمُسْتَبْهَمَ وَتُوضِحُ الْمُسْتَعْجَمَ. فَقَالَ: نَعَمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، دَخَلَ أَكْتُمُ بْنُ صَيْفِي حَكِيمُ الْعَرَبِ عَلَيَّ بَعْضَ مُلُوكِهَا، فَقَالَ لَهُ: إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ أَشْيَاءَ لَا تَزَلُ بَصْدَرِي مُخْتَلِجَةً وَالشُّكُوكُ عَلَيْهَا وَالْجَحَّةُ. فَأَتَيْتَنِي بِمَا عِنْدَكَ فِيهَا أَيُّهَا الْحَكِيمُ. فَقَالَ سَأَلْتَ خَبِيرًا وَاسْتَنْبَأْتَ بَصِيرًا وَالْجَوَابُ يَشْفَعُ الصَّوَابُ فَاسْأَلْ عَمَّا بَدَأَ لَكَ. فَقَالَ مَا السُّودُذُ؟ قَالَ: اصْطِنَاعُ الْمَعْرُوفِ وَاحْتِمَالُ الْجَرِيرَةِ. قَالَ: فَمَا الشَّرْفُ؟ قَالَ: كَفُّ الْأَذَى وَبَذْلُ النَّدَى، قَالَ: فَمَا الْمَجْدُ؟ قَالَ: حَمْلُ الْمَغَارِمِ وَابْتِنَاءُ الْمَكَارِمِ، قَالَ: فَمَا الْكِرْمُ؟ قَالَ صِدْقُ الْأَخْيَارِ فِي الشَّدَّةِ وَالرِّخَاءِ، قَالَ: فَمَا الْعِزُّ؟ قَالَ: شِدَّةُ الْقَصْدِ وَثَرْوَةُ الْعَبْدِ، قَالَ: فَمَا السَّمَاحَةُ؟ قَالَ: بَذْلُ النَّائِلِ وَإِجَابَةُ السَّائِلِ، قَالَ: فَمَا الْغِنَى؟ قَالَ: الرِّضَى بِمَا يَكْفِي وَقَلَّةُ التَّمَنِّي، قَالَ: فَمَا الرَّأْيُ؟ قَالَ: كُلُّ فِكْرٍ انْتَجَتْهُ تَجْرِبَةٌ، قَالَ: لَهُ قَدْ أُورِيَتْ زِنَادُ تَبْصُرِي وَأَذْكَيْتَ نَارَ حَيْرَتِي فَاحْتَكِمْ. قَالَ لِكُلِّ كَلِمَةٍ هَجْمَةٌ، قَالَ: هِيَ لَكَ.

قَالَ الْأَصْمَعِيُّ: فَقَالَ لِي الرَّشِيدُ وَلَكَ بِكُلِّ كَلِمَةٍ بَدْرَةٌ فَانصرفتُ بِشَمَانِينَ أَلْفًا.

Ҳикоя қилинишича, Ҳорун ар-Рашид Асмоъийга айтди:

Лафзи қисқа, ёдлашга осон, мубҳам ўринларни ойдинлаштирадиган, тушунарсиз жиҳатларни изоҳлайдиган, гўзал хулқларни ўзида жамловчи гапларни биласанми? Асмоъий:

– Ҳа, биламан, эй амирал мўминин, деди. – Бир куни араб донишмандларидан Ақтам ибн Зойфий араб подшоҳларидан бирининг ҳузурига кирибди. Шунда подшоҳ:

– Мен сендан қалбимни доим безовта қиладиган нарсалар ҳақида, унга кириб олган шак-шубҳалар тўғрисида сўрамоқчиман. Эй донишманд, бу хусусда билганингни айт, дебди.

– Билимдон, қалб кўзи очик одамни топиб сўрадинг. Ҳар бир жавобга тўғрилиқ ҳамроҳ бўлиб олган. Бас, хаёлингга нима келса, сўрайвер,- деди Актам ибн Зойфий. Шунда подшоҳ сўради:

- Раҳбарлик нима?
- Яхшиликлар билан машғул бўлиш ва жиноятни кўтариш.
- Шараф нима?
- Азиятдан тийилиш ва саховатли бўлиш.
- Улуғлик нима?
- Зарарни кўтариш ва гўзал ҳулқларни бино қилиш.
- Карам нима?
- Йўқлик ва тўқликда ҳақиқий биродарлик.
- Азизлик нима?
- Мустаҳкам мақсад ва банданинг бой бўлиши.
- Сахийлик нима?
- Ҳадя қилувчига ҳадя қилиш ва сўраб келгувчига бериш.
- Бойлик нима?
- Кифоя қиладиганига розилик ва истакнинг камлиги.
- Қараш, нуқтаи назар нима?
- Тажрибадан келиб чиққан фикр.
- Мендаги фикр чақмоқтошини учқунлатдинг, ҳайратим оловини алангалатдинг, бас, энди хоҳлаганингни сўра.
- Ҳар бир сўз учун юзта туя!
- Шу сенга бўлсин.

Шунда Ҳорун Рашид менга: “Ҳар бир сўзинг учун сенга – “бадра”(яъни ўн минг дирҳам)”, - деди. Ўшанда мен саксон минг дирҳам билан қайтдим.

قَالَ حَكِيمٌ: الْخَيْرُ أَجَلٌ بِضَاعَةٌ وَالْإِحْسَانُ أَزْكَى زِرَاعَةٍ. عِلْمٌ لَا يُصْلِحُكَ ضَلَالٌ وَمَالٌ لَا يَنْفَعُكَ وَبَالٌ

Донишмандлардан бири айтди: “Яхшилик – молнинг энг хурматлиси, эҳсон – экиннинг энг яшнаб ўсадигани. Сени ислоҳ қилмайдиган илм – залолат, сенга фойда бермайдиган мол – зарар”.

شِعْرٌ:

إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَعْتِقْ مِنَ الْمَالِ نَفْسَهُ
إِلَّا إِنَّمَا مَالِي الَّذِي أَنَا مُنْفِقٌ
تَمْلِكُهُ الْمَالُ الَّذِي هُوَ مَالِكُهُ
وَلَيْسَ لِي الْمَالُ الَّذِي أَنَا تَارِكُهُ

Шеър. Қачонки, киши ўзини молдан озод қилмаса, моли унга эгалик қилади. Магар, ўзгаларга сарфлаган молим – меники, ўзимда қолгани – меники эмас.

وَقَالَ: أَبْصِرُ النَّاسِ مَنْ أَحَاطَ بِذُنُوبِهِ وَوَقَفَ عَلَى عَيْبِهِ.

Донишмандлардан бири айтди: “Назари энг ўткир инсон гуноҳларини кўра оладиган ва айбларидан воқиф одамдир”.

أَفْضَلُ النَّاسِ مَنْ كَانَ بَعِيْبِهِ بَصِيْرًا وَعَنْ عَيْبِ غَيْرِهِ ضَرِيْرًا.

Одамларнинг энг афзали – айбини кўрадиган ва бошқаларнинг айбини кўришдан кўр бўлгани.

مِنْ جَهْلِ الْمَرْءِ أَنْ يَعْصِي رَبَّهُ فِي طَاعَةِ هَوَاهُ وَيَهِينَ نَفْسَهُ بِإِكْرَامِ دُنْيَاهُ وَهُوَ مِنْ هَوَاهُ فِي ضَلَالٍ وَمِنْ دُنْيَاهُ فِي زَوَالٍ.

Ўзининг ҳавою-ҳаваси етовида Парвардигорига итоатсизлик қилиш ва дунёсини ҳурматлаш билан нафсини хорлаш кишининг жоҳиллигидан. Ҳолбуки, у ҳавою-ҳавас туфайли залолатга кетади, дунёси туфайли завоқ топади.

إِيَّاكَ وَمَا يُسْخِطُ سُلْطَانَكَ وَيُوحِشُ إِخْوَانَكَ. فَمَنْ أَسْخَطَ سُلْطَانَهُ تَعَرَّضَ لِلْمَنِيَّةِ.

Сен султонингни ғазаблантирадиган ва дўстларингни ўзингдан қочирадиган нарсалардан сақлан. Бас, кимки султонини ғазаблантирса, ўлимга рўбарў бўлади.

وَمَنْ أَوْحَشَ إِخْوَانَهُ تَبَرَّأَ مِنَ الْحُرِّيَّةِ .

Дўстларини ўзидан қочирган киши озодликдан маҳрум бўлади.

الْفَضْلُ مِلْكُ اللِّسَانِ وَبَدَلُ الْإِحْسَانِ.

Тилга эгалик қилиш ва эҳсон қилиш фазлдир.

مَنْ اسْتَحَفَّ بِشَرِيفٍ دَلَّ عَلَى لُؤْمٍ أَصْلِهِ وَمَنْ مَالَ إِلَى سَخِيفٍ أَبَانَ عَنِ ضَعْفِ عَقْلِهِ.
وَمَنْ قَالَ هَجْوًا سَقَطَ قَدْرُهُ وَمَنْ فَعَلَ نُكْرًا قَبِحَ ذِكْرُهُ.

Кимки, шариф (аслзода) кишини менсимаса, асли пастлигини кўрсатган бўлади. Кимки аҳмоққа ёндошса, ақли заифлигини ошкор қилган бўлади. Ҳажв билан гапирган кишининг қадри тушади, манъ этилган ишни қилган кимса, хунук сўзлар билан эсга олинади.

لَمْ نَفْسِكَ عَلَى قَبِيحِ أَفْعَالِكَ وَلَكَيْمِ أَقْوَالِكَ. قَبْلَ أَنْ يُلُومَكَ صَدِيقٌ نَاصِحٌ أَوْ يَذُمَّكَ عَدُوٌّ
كَاشِحٌ.

Самимий дўстинг маломат қилмасидан ва нафратини ичига яшириб юрган душманинг мазаммат қилмасидан илгари хунук фелларинг, ёмон сўзларинг учун нафсингни маломат қил.

لَا تَسْتَبِدْنَ بِتَدْبِيرِكَ وَلَا تَسْتَحْفِنَنَّ بِأَمِيرِكَ. أَحْسِنِ الْعَفْوَ مَا كَانَ عَنْ قُدْرَةٍ. وَأَحْسِنِ الْجُودَ
مَا كَانَ عَنْ عُسْرَةٍ.

Тадбирингга ишониб, ўзбошимчалик қилмагин ва бошлиқингга эътиборсиз муносабатда бўлмагин. Қудратли бўлатуриб кечириш – афвнинг, қашшоқ бўлиб туриб, эҳсон қилиш – яхшилиқнинг энг гўзали.

رَأْسُ الْفَضَائِلِ اصْطِنَاعُ الْأَفْضَلِ وَرَأْسُ الرِّذَائِلِ اصْطِنَاعُ الْأَرَادِلِ. مِنْ حَسَنِ الْإِخْتِيَارِ
الْإِحْسَانُ إِلَى الْإِخْيَارِ.

Фазилатларнинг боши – энг афзалини бажариш, разилликларнинг боши – энг паст ишларни қилиш. Яхшиларга эҳсон қилиш ихтиёрнинг чиройидир.

شعر:

وما هذه الأيام إلا مراحل
فما استطعت من معروفها فتزود
إذا ما اتيت الأمر من غير بابه
ضللت وإن تدخل من الباب تهتد

متى ما تقد بالباطل الأمر يآبه وإن تقد الأطواد باحق تنقد

Шеър. Бу кунлар маълум муддатгина кўниб ўтадиган манзиллардир. Бас, бир кунлик бу манзилларда бирор яхшилик қилишга қодир бўлсанг, тезроқ тадоригингни кўр. Агар мақсад қилган ишингга бошқа эшикдан кирсанг, адашасан, айна мақсад эшигидан кирсанг, тўғри йўлдасан. Қачонки, мақсад қилган ишингни ботил йўл билан изингга солмоқчи бўлсанг, бўйин товлайди. Агар тоғларни ҳақ йўл билан етакласанг, эргашади.

عادة الكفران تقطع الإحسان.

Ношукрликка одатланиш эҳсонни кесади.

الائم الناس سعيد لا يسعد به إخوانه وسليم لا يسلم منه جيرانه.

Ўзи бахтли бўлатуриб, биродарлари у туфайли бахтсиз бўлган, ўзи саломат бўлиб, қўшнилари унинг ёмонлигидан саломат бўлмаган одам, энг пасткаш инсондир.

وإذا اصطنعت المَعْرُوف فاستره وإذا اصطنع معك فانشره.

Қачон бир хайрли иш қилсанг, уни яшир. Агар сенга яхшилик қилишса, уни ошкор эт.

من جاور الكرام أمن من الإعدام

Кимки сахийларга қўшни бўлса, йўқчиликдан хотиржам бўлади.

من بخل على نفسه بخيره لم يجد به على غيره. من ترقى درجات الهمم عظم في أعين الأمم.

Яхшилигини ўзидан қизғанган киши бошқага ҳам яхшилик қилмайди. Ким ҳиммат даражаларида кўтарилса, одамлар кўзи олдида у улуғлашади.

شعر:

إذا اعطشتك أكف اللثام
كفتك القناعة شبعاً ورياً
فكن رجلاً رجله في الثرى
وهامة همته في الثريا
فإن إراقة ماء الحياة
دون إراقة ماء المحيا

Шеър. Пасткаш кимсалар ҳовучидаги сувни қизганса, тўйишинг ва чанқовингни босишинг учун қаноат сенга кифоя. Оёғи ерда-ю, химматининг чўққиси Сурайё юлдузида кезган одам бўл. Ҳаёт сувини оқизиш(яъни, қонинг тўкилиши – ўлиш) юз сувини оқизиш(яъни,хай пардаси йиртилиб, обрўйинг тўкилиши)дан енгилроқ.

مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ ضَاقَ رِزْقُهُ. مَنْ هَانَ عَلَيْهِ الْمَالُ تَوَجَّهَتْ إِلَيْهِ الْأَمَالُ. مَنْ جَادَ بِمَالِهِ جَلَّ،
ومن جاد بعرضه ذل.

Кимнинг хулқи ёмон бўлса, ризқи тораяди. Ким мол-дунёни арзимас билса, орзулари у томон келаверади. Ким молини эҳсон қилса, улуғ, ким обрўсини эҳсон қилса, хор бўлади.

شعر:

وما شيء بأثقل وهو حق
على الأعناق من ممن الرجال
فلا تفرح بشيء تشتريه
بوجهك أنه بالوجه غالي

Шеър. Одамларнинг миннатидан оғирроқ нарса йўқ, ҳолбуки у бўйинлардаги ҳақ бўлса ҳам. Юзинг териси кетиши баробарига сотиб олган нарсанга хурсанд бўлма, чунки у нарса(миннат) юзингдан қимматроққа тушади.

أحسن الجد ما كان عند التعب واحسن الصدق ما كان عند الغضب. أفضل المعروف
إغاثة الملهوف.

Жидду жаҳднинг чиройлиси – чарчаган пайтдагиси, ростгўйликнинг чиройлиси – ғазаб келган вақтидагиси, яхшиликнинг афзали кулфатга учраганга берилган ёрдамдир.

من أحسن المكارم عفو المقتدر وجود المفتقر. خير العمل ما أثر مجدا وخير الطلب ما حصل حمداً.

Ёмонлик қилишга қодир бўлатуриб кечириш ва камбағал бўлатуриб саҳоватли бўлиш ҳурматга сазовор ишларнинг чиройлисидир. Улуғлик келтирадиган иш – амалнинг яхшиси, олқиш қозонтирадиган иш истакнинг яхшисидир.

الصموت من لم يكن صمته عن كلة لسانه وقلة بيانه. والحليم من لم يكن حلمه لعدم النصرة وفقد القدرة.

Ҳақиқий сукут қилгувчи шундай кишики, жимлиги тилининг ўтмаслигидан ва баёнга нўноқлигидан эмас. Ҳақиқий ҳалим шундай кишики, юмшоқлиги ёрдамга қувватсизлиги ва қудратин йўқлигидан эмас.

من المروآت أن لا تطمع فيما لا تستحق ولا تستطيل عمن لا تسترق ولا تعين قويا على ضعيف ولا تمنع مكرمة عن شريف

Ҳақнинг йўқ жойда тамаъ қилмаслигинг, қулинг бўлмаган кишига катта кетмаслигинг, заифга зарар етказиш ҳисобига кучлига ёрдам бермаслигинг, шариф(аслзода) одамни эҳтиром қилинишдан тўсмаслигинг ҳақиқий мардликдир.

ليس من عادة الكرام سرعة الإنتقام. ارحم من دونك يرحمك من فوقك. أحسن إلى من تملكه يحسن إليك من يملكك.

Интиқомга шошиш улуғларнинг одатидан эмас. Кичикларга раҳм этсанг, катталар сенга раҳм қилади. Қўл остингдаги кишига яхшилик қилсанг, сен унинг қўл остида бўлган инсон ҳам сенга яхшилик қилади.

شعر:

قدم لنفسك خيرا وأنت مالك مالك
من قبل تصبح فردا ولون حالك حالك

فَأَنْتَ وَاللَّهِ (لَا) تَدْرِي أَيَّ الْمَسَالِكِ سَالِكٌ
أَمَّا لَجْنَةُ عَدْنٍ   أَوْ فِي الْمَهَالِكِ هَالِكٌ

Шеър. Молингга эгалик қилиб турган пайтингда, аҳволинг ранги қоп-қора бўлиб, ёлғиз тонг оттирмоғингдан илгари – яхшилиқни ўзинг учун илдамлат. Аллоҳга қасамки, сен, қайси йўлга юривчи эканингни билмайсан: Адн жаннатигами ёки ҳалок бўлувчининг ҳалокат жойларигами?

من أوحش الأحرار زهدوا في عشرة. ومن كتم الأسرار استبد براحتة.

Кимки озод, олижаноб инсонларни ўзидан қочирса, улар ундай кимса билан улфат бўлиб яшашдан ўзларини четга тортишади. Кимки сирларини яширса, ўз роҳати билан эркин қолади.

آفة الزعماء ضعف السياسة وآفة العلماء حب الرياسة.

Раҳбарларнинг офати – сиёсатнинг заифлиги, олимларнинг офати – раҳбарликни яхши кўриши.

من كتم سره أحكم أمره.

Ким сирини яширса, ишини маҳкам қилибди.

شعر:

صن السر عن كل مختبر   وحاذر فما الحزم إلا الحذر
أسيرك سرّك إن صنته   وأنت أسير له إن ظهر

Шеър. Ҳар бир синовчидан сирингни сақла. Огоҳ бўл, огоҳлик эса огоҳликдан бошқа нарса эмас. Сирингни сақласанг асирингдир, агар ошкор қилсанг, сен унинг асирига айланасан.

قال عمرو بن العاص: القلوب أوعية الأسرار والشفاه أقفالها والألسن مفاتيحها، فليحفظ

كل امرئ مفتاح سره.

Амр ибн Ос айтди: “Қалблар – сирларнинг идишлари, лаблар – қулфлари, тиллар – унинг қалитлари. Ҳар бир инсон ўз сири қалитини сақласин”.

وقال حكيم: كما أنه لا خير في آنية لا تمسك ما فيها، كذلك لا خير في صدر لا يكتم سره. من كثر اعتباره قل عثاره.

Донишмандлардан бири айтди: “Ичидагини тутиб турмайдиган идиш каби сирини яширмайдиган қалбада яхшилик йўқ. Эътибори кўп кишининг қоқилиши оз”.

زوال الدول باصطناع السفلى، من طالت غفلته زالت دولته. القليل مع التدبير خير من الكثير مع التبذير.

Давлатлар заволи турли пасткашликлар авж олиши билан юзага келади. Гафлати узоқ кишининг давлати кўлдан кетади. Тадбир билан кўлга кирган оз нарса, исроф билан эгалланган кўп нарсдан яхшироқдир.

ظن العاقل خير من يقين الجاهل. قليل تحمد مغبته خير من كثير تدم عاقبته.

Оқилнинг гумони жоҳилнинг ишончидан яхшироқдир. Сўнги мақталадиган оз – оқибати ёмонланадиган кўпдан яхшироқ.

عَزِيْمَةُ الصَّبْرِ تَطْفِي نَارَ الضَّرْرِ. من وثق بإحسانك تمنى دوام سلطانك.

Сабрга азм қилиш зарар ўтини ўчиради. Ким сенинг яхшилигинга ишонса, султонлигинг давомли бўлишини хоҳлайди.

إذا استشرت الجاهل اختار لك الباطل. رب جهل أنفع من علم ورب حرب أنجع من سلم.

Қачон жоҳил билан кенгашсанг, сенга ботил йўлни маслаҳат беради. Қанча нодонликлар бор, илмдан кўра фойдали, қанча урушлар бор, тинчликдан кўра ғалаба келтирувчироқ.

شعر:

لئن كنت محتاجا إلى الحلم أني
ولي فرس للحلم بالحلم ملجم
فمن رام تقويمي فأني مقوم
ومن رام تعويجي فأني معوج
إلى الجهل في بعض الأحيان أحوج
ولي فرس للجهل بالجهل مسرج

Шеър. Агар сен ҳилмга мухтож бўлсанг, мен баъзан жаҳолатга эҳтиёж сезаман. Менда бир от бор, у ҳилмга ҳилм билан жиловланган ва менда яна бир от бор, жаҳлга жаҳл билан юганлаб қўйилган. Ким мени тўғирлашни хоҳласа, бас, мен тўғирланувчанман. Кимки мени эграйтиришни хоҳласа, бас, мен эгриланувчанман.

من ركن إلى حسن حالته قعد عن حسن حيلته.

Ҳолатини яхшилашга майл этган киши ҳийлага чирой беришдан тўхтади.

من أتم النصح الأمر بالصلح، من أقبح الغدر المشورة بالشر، الحازم من حفظ ما في يده
و لم يؤخر شغل يومه لغده.

Мукаммал самимият – ислоҳга буюриш. Энг хунук хиёнат – ёмонлик қилишга маслаҳат бериш. Қўлидагини сақлай олган, бугунги ишни эртага қўймайдиган киши ҳақиқий собит кишидир.

شعر: ولا أؤخر شغل اليوم عن كسل
إلى غد أن يوم العاجزين غد

Шеър. Дангасалик сабаб бугунги ишни эртага кечиктирмайман. Чунки эрта ожизларнинг кунидир.

لا يخلوا المرء من ودود يمدح وحسود يقده، من لم يجد لم يسد. ذكر السلطان نار و ذم
الإخوان عار.

Инсон мақтайдиган дўстлардан ва зарар етказадиган ҳасадчидан холи бўлолмайди. Саховатсиз киши бошлиқ бўлмайди. Подшоҳни тилга олиш олов, биродарларни ёмонлаш қилишлик уятдир.

شعر:

لا تضع من عظيم قدر وإن كنـ
ت مشارا إليه بالتقديم
فالكبير العظيم يصغر قدرا
بالتجري على الكبير العظيم
ولع الخمر بالعقول رمي الخـ
ر بتنجيسها وبالتحريم

Шеър. Қадри улуғ кишини ерга урма, гарчи пешқадамликда танилган одам бўлсанг-да. Бас, қадри улуғ одам ўзига ўхшаган қадри улуғ кишига ташланиши билан кичраяди. Хамр ақлга тажовуз қилиб, уни нажосат ва харомга булғгани учун улоқтирилди.

احتمال الأذية من كرم السجية. من ساءت أخلاقه طاب فراقه.

Озорни кўтариш хулқнинг улуғлигидан. Ахлоқи ёмон инсондан ажралган яхши.

لا يجمع السفية الأمر الكلام ولا يرد الجاهل إلا حد السهام. لا تصحب من ينسى
معاليك ويذكر مساويك.

Аҳмоқни фақат аччиқ гап, жоҳилни эса фақат ўткир тиг қайтаради. Яхшиликларингни унутиб, ёмонликларингни эслаб юрадиган кимса билан ҳамроҳ бўлма.

من كثر غضبه سئم ومن طال ظلمه حرم. إذا استفاد القلب عصمه استفاد اللسان
حكّمه.

Ғазаби кўпдан ҳамма безор, зулми кўп ҳаммадан маҳрум. Қачонки қалб ўзни тийишдан нафъ топса, тил ўз ҳикматларидан нафъ топади.

أعز الإخوان تستجدد إخوانا وأشكر الإحسان تستحق إحسانا.

Дўстларни азиз тут, дўстлик янгиланади. Яхшиликка шукр эт, яхшиликка муносиб бўласан.

لا تقطع صديقا وإن كفر ولا تركز إلى عدو وإن شكر. كم من عالم يعرض عنه
وجاهل يستمع منه.

Ношукрлик қилган бўлса ҳам дўстдан узилма. Шукр қилаётган бўлса-да, душманга суянма. Қанча олимлар бор, улардан юз ўгирилади, қанча жоҳиллар бор уларга қулоқ тугилади.

لا خير في مؤاخات من لا يستر عيبك ويرد غيبك. ألمزية بحسن الصواب لا بزينة
الشياب.

Айбингни яширмайдиган, сени ғийбат қилишганда қайтармайдиган кишининг дўстлигида яхшилик йўқ. Фазилат – либос билан зийнатланишда эмас, балки тўғрилиқ билан безанишда.

شعر:

ما شاب محض النصح منه بغشه	* اسمع أخى وصية من ناصح
في مدح من لم تبله أو خدشه	* لا تقطعن بقضية مبتوتة
وصفاه في حالي رضاه وبطشه	* وقف القضية فيه حتى ينجلي
كرما وإن تر ما يزين فافشه	* فهناك أن تر ما يشين فواره
لثقال ملبسه ورونق رقصه	* ومن الغباوة أن تعظم جاهلا
لحمول حالته ورثة فرشه	* أو أن تهين مهذبا في نفسه
وموقوف البردين عيب لفحشه	* فلکم أخوا طمرين هيب لفضله*
خلقا ولا البازي حقارة عشه	* ما إن يضر العضب كون قرابه*
من حكه لا من ملاحه نقشه	* وكذلك الدينار يظهر فضله*

Шеър. Эй биродарим, насиҳатчидан бир насиҳат эшит, унинг маслаҳати холис, сохталикдан холи. Синамаган кишингни буткул мақташдан ёки узил-кесил айблашдан тийил, то ҳузур-ҳаловатга ва куч-қудратга тўлганида билинадиган икки сифати намоён бўлгунча у ҳақда ҳукм қилишга шошма. Бас, ўша пайт унда айбли сифатни кўрсанг, ҳурмат билан ўраб, яшир, зийнат бўладиган сифатни кўрсанг, ошкор қил. Ялтир-юлтур кийими учун жоҳилни улуғлашинг ёки ботинан

тарбияли кишини зоҳирда бепарво, рўзғори юпун бўлгани учун хор санамоғинг аҳмоқликдир. Жулдур кийимли қанча дўстлар борки, фазли туфайли уларнинг ҳайбати босади. Устибоши олачибор бўлган одамлар борки бузуклиги туфайли айбланади. Ўткир қиличга қиннинг эскилигидан, лочинга инининг кўримсизлигидан зарар йўқ. Шунингдек, динорнинг афзаллиги нақшининг чиройида эмас, уни ишқаганда (сарфланганида) билинади.

وقال حكيم: الميل إلى الغضب من أخلاق الصبيان. والجزع على ما ذهب من أخلاق النسوان.

Донишманд деди: “Ғазабга мойиллик гўдакларнинг, қўлдан кетган нарса учун “дод-вой” қилиш хотинларнинг ахлоқидандир”.

قال الجرجاني شعر:

رأوا رجلا من موقف الذل احجما	*	يقولون لي فيك انقباض وإنما
ومن أكرمه عزة النفس أكرم	*	أرى الناس من داناهم هان عندهم
عن الناس اعتد السلامة مغنما	*	وما زلت منحازا لعرضي جانبا *
ولو عظموه في النفوس لعظما	*	ولو أن أهل العلم صانوه صانهم
محياه بالأطماع حتى تحشما	*	ولكن أهانوه فهينوا ودنسوا
وما كل من لاقيت أرضاه منعما	*	وما كل برق لاح لي يستفزني
أقلب كفى أثره متندما	*	وإني إذا ما فاتني الأمر لم ابت
وإن فات لم أتبعه عل وليتما	*	ولكني أن جاء عفوا قبلته
ولكن نفس الحر تحمل الظما	*	إذا قيل هذا مورد قلت قد أرى
إذا لم انلها وافر العرض مكرما	*	واقبض خطوى عن حظوظ كثيرة
وإن أتلقى بالمديح مذمما	*	وأكرم نفسي أن اضاحك عابسا
مخافة أقوال العدا فيم أو لما	*	أنها عن بعض ما قد يشينها
بدا طمع صيرته لي سلما	*	ولم اقض حق العلم إن كان كلما
لا خدم من لاقيت لكن لاخدما	*	ولم ابتذل في خدمة العلم مهجتي

أشقى به غرسا واجنيه ذلة * إذا فاتباع الجهل قد كان احزما

Журжоний деди (шеър): “Хорланишдан ўзини чеккага тортган кишини кўриб, сенда бир сиқилиш бор, дейишади менга. Ваҳоланки, одамларга яқинлашган кишини улар орасида хор бўлган, иззат нафсининг ҳурматини қозонган кишини эса нақадар ҳурматли эканини кўряпман. Мудом қадримга маҳкам ёпишиб, саломат бўлишни ғанимат билган ҳолда одамлардан ўзни четга тортяпман.

Агар олимлар илмни сақлаганида, илм ҳам уларни сақлаган, қалбларида илмни улуғлаганларида, илм ҳам уларни улуғлаган бўларди. Лекин улар илмни хорлашди, оқибат ўзлари хорландилар, тамаъ билан илм юзини кирладилар, ҳатто унинг юзи бужмайди.

Чақнаган ҳар бир чақмоқ, дуч келган кишининг берган нарсаси мени ром қилмайди. Кўлдан кетган нарсага чапак чалиб, дод-войлар билан кечани ўтказмайман. Лекин менга кутилмаганда бир нарса келиб қолса, қабул қиламан. Агар у бой берилса, “кошқийди”, “шояд”лар билан унинг орқасидан эргашмайман. Қачонки, “бу сув манбаидир, (қониб қол) ” дейилса, кўриб турибман, аммо озод кишининг нафси ташналикка чидайди, дейман. Кўп насибалардан қадамимни тортаман, гарчи уларга етолмасам-да, кадр-қийматимни ҳурмат билан сақлаб қоламан.

Ёқтирмагани учун менга ковоғини солаётган кишига тамаъ илинжида кулиб қарашдан, мени ёмонлаётган кишини бир нарса ундириш мақсадида мақташдан ўзимни улуғ тутаман. Душманларнинг “нега” ёки “нима учун” деган гапларидан эҳтиёт бўлган ҳолда, баъзан айб етказиб қўядиган айрим ишлардан нафсимни қайтараман. Ҳар қачон тамаъ билан қўлга кирадиган нарса кўринса-ю, илмни унга етиш учун нарвонга айлантирсам, демак, мен илмнинг ҳаққини адо қилмабман. Дуч келган кишига хизмат қилиш учун эмас, балки менга хизмат этишлари учун жонимни илм йўлида қурбон қилдим. Илм риёзати билан экин суғориб, яна хорлик ҳосилини оламанми? У ҳолда, жаҳлга эргашиш, яъни илмсизлик йўлини танлаш тўғри тадбир ҳисобланиб қолади-ку?!”

القلب العليل يميل إلى الأباطيل. ترك الآثام يعلى المقام. ثوب التقى لا يبلى. اليد العليا

خير من اليد السفلى. الصبر حيلة من لا حيلة له.

Иллатли қалб ботил нарсаларга мойил бўлади. Гуноҳларни тарк этиш даражани оширади. Тақво тўни эскирмайди. Юқори қўл пастки қўлдан яхшироқ. Сабр – ҳийласи қолмаган одамнинг ҳийласи.

شعر:

تنكر لي دهري ولم يدر أنني
صبور وعندي الأحداثات تمون
وبات يريني الخطب كيف اقتداره
وبت أريه الصبر كيف يكون

Шеър. Замоним менга нисбатан бегоналик кўрсатди. Ҳолбуки, у менинг сабрли, ҳар қандай ҳодисалар наздимда арзимас эканини билмайди. Замон бало-ю офатнинг қудрати не чоғли эканини менга кўрсатиш билан тунини ўтказаяётган бўлса, мен эса сабрнинг қандай бўлишини унга кўрсатиш билан тунни ўтказяпман.

خلة اللثام سرعة الانتقام. خير الإخوان من لم يتلون وإن تلون الزمان. درهم ينفع خير
من دينار يصرع.

Интиқомга шошилиш пасткашларга хос хусусият. Дўстларнинг яхшиси – замон турли рангга кириб ўзгарса ҳам, бир рангга туриб ўзгармайдигани. Фойда берадиган кумуш чақа – қулатадиган тилло тангадан яхши.

شعر: كل له غرض يسعى ليدركه
والحر يجعل إدراك العلاء غرضه

Шеър. Ҳаммада мақсад бор ва ҳамма ўша мақсадига етиш учун интилади. Озод инсоннинг мақсади эса юксакликка етиш, у фақат шуни мақсад қилади.

آخر: نُهين درهنا في صون سوددنا
قد صان عرضا له من هان درهمه

Бошқа шеър. Улуғлигимизни сақлаш учун пулларимизни хорлаймиз(сарфлаб юборамиз). Пулини хор тутган кишигина обрўсини сақлаб қолади.

ضرب مثل

Зарбул масал

حكى أن كلبه عيرت لبوءة، فقالت: أنا ألد ثمانية في بطنٍ واحدٍ وأنت لا تلدين إلا واحدا. فقالت اللبوة: صدقت إلا أنني ألد أسدا وأنت تلدين الكلاب فقليلي خير من كثيرك.

Ҳикоя қилинишича, урғочи ит она шерни айблаб: “Менинг битта қорнимда саккизта бола бўлади, саккизта туғаман, сен эса фақат битта туғасан” – дебди. “Тўғри айтдинг, мен битта туғаман, аммо шер туғаман. Сен эса итларни туғасан, бас, менинг озим сенинг кўпингдан яхшироқ” – дебди она шер.

مثل آخر: حكى أن قطاة تنازعت مع غراب في حفرة يجتمع فيها الماء. وادعى كل واحد منهما أنها ملكه. فتحاكما إلى قاضى الطير، فطلب بينة، فلم يكن لأحد منهما بينة يقيمها. فحكم القاضي للقطاة بالحفرة. فلما رأته قضى لها بما من غير بينة والحال أن الحفرة كانت للغراب، قالت له: أيها القاضي، ما الذي دعاك لأن حكمت لي وليس لي بينة وما الذي اثرت به دعواي على دعوة الغراب، فقال لها: قد اشتهر عنك الصدق بين الناس حتى ضربوا بصدقك المثل، فقالوا: أصدق من قطاة، فقالت له: إذا كان الأمر على ما ذكرت فوالله أن الحفرة للغراب وما أنا ممن يشتهر عنه خصلة جميلة ويفعل خلافها، فقال لها: ما حملك على هذه الدعوى الباطلة، فقالت: ثورة الغضب لكونه منعي من ورودها ولكن الرجوع إلى الحق أولى من التماسي في الباطل ولئن تبقى لي هذه الشهرة خير لي من ألف حفرة.

Бошқа масал. Ҳикоя қилинишича, каклик билан қарға сув тўпланиб қолган бир чуқур устида тортишиб қолишди. Ҳар иккаласи ўша кўлмакни ўзиники деб даъво қилишарди. Бас, улар бу масалани қушлар қозисининг ҳукмига ҳавола этишди. Қози ҳужжат талаб қилди, лекин ҳар икковида ҳам ҳақлигини исботловчи далил йўқ эди. Шундай бўлсада, қози масалани каклик фойдасига ҳал қилди. Аслида чуқурча қарганики эди, аммо ҳеч қандай ҳужжатсиз ўз фойдасига ҳукм қилинганини кўрган каклик қозига: “Эй қози, нима учун далилим бўлмаса ҳам менинг фойдамга ҳукм қилдинг, менинг даъвомни қарганикидан устун қўйишга сени нима мажбур этди? – деб сўради. Шунда қози айтди: “Эй каклик, сен одамлар орасида ройтгўйлигинг билан танилгансан, ҳатто улар бу сифатингни ибрат қилиб “какликдан

ҳам ростгўй” дея зарбулмасал келтиришади”. “Бас, иш сен айтаётгандай экан, Аллоҳга қасамки, бу кўлмак қарганикидир, мен чиройли хислат билан танилиб, унинг зиддини қиладиганлардан эмасман” – деди каклик. Шунда қози сўради: “Ноҳақ даъво қилишга сени нима мажбур этди?”. “Ғазаб ўти, чунки қарға мени кўлмакка киришдан тўсди, ғазабим келиб “бу чуқур меники” деб юбордим. Лекин ҳаққа қайтиш ботилда оёқ тираб туришдан хайрлироқ. Албатта “ростгўй” деб қозонилган шухратнинг менда қолиши мунингдек мингта чуқурдан яхшироқдир” – деди каклик.

Биринчи услуб шу ерга келганда ниҳоясига етди.